

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

PÉTERFI DÉNES.

FŐMUNKATÁRSÁK:

KANYARÓ FERENCZ, Dr. GÁL KELEMEN, GÁLFY LŐRINCZ.

XLII. évf. 1907. Május—Junius. 3. füzet.

TARTALOM:

Tanulmányok Luther irataiból. (II.) VÁRY ALBERT	121
Az erkölesi cselekedet feltételei. RÉDIGER GÉZA hátrahagyott munkáiból	133
Tiboldi István mint a magyar épigrammák nagymestere. KANYARÓ F.	139
Egyh. tört. adatok: CLXI. Angyalosi Jánosné, Szigethi Erzsébet pro- curatoria constitutiója a deési országgyűlésre, 1638. junius 27.	146
CLXII. Péchy Simon egy ikafalvi jobbágyát Damokos Fe- rencznek ajándékozta 1618-ban	147
CLXIII. Pécsi Simonné, Barabási Kata kezés levele 1652-ben	148
CLXIV. Péchy Simon bözödi birtokos és Bözöd patronusa...	149
CLXV. Solymosi Konez Boldizsár levele bátyjához, Konez Boldizsárhoz. Közli: Ifj. D. BIÁS ISTVÁN	149
Dr. Martineau. KISS SÁNDOR	151
Unitarius rationalismus. DR. GÁL KELEMEN.....	156
Gondolatok. BR. PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN	164
Irodalmi értesítő	167
Különfélék	168
Aranykönyv	173

KOLOZSVÁR

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1907.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb 4 iv
tartalommal.

A Keresztény Magvető a szabadelvű kereszténység szolgálátában áll. Célja: a tiszta keresztény theismus magasztos eszméit a jelenkor különböző gondolat áramlatai közt fentartani, s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitarius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

S e végre közöl hit-bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket s másnemű dolgozatokat és egyházi beszédeket, s azon kívül az oktatás és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A Keresztény Magvetőt oly dolgozótársak támogatják, kik között hazánk nem egy elsőrangú írójával találkozhatik az olvasó. Külföldről is van munkatársunk.

Pártoló díj 8 kor.; előfizetési ára egész évre 4 kor. Pártoló és előfizetési díj és minden közlemény a Szerkesztőséghez intézendő Kolozsvárra (Kossuth Lajos-utca 8. sz.)

A SZERKESZTŐSÉG.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ köteteiből a XXXIV—XLI.
kapható 4 kor.-ért, s a régibb kötetekből néhány teljes kötet.

MEGJELENT:

UNITARIUS KERESZTÉNYSÉG

EGYHÁZI BESZÉDEK.

Írta: PÉTERFI DÉNES. — Ára: 3·20 korona.

Budapest, IV. Károly-u. I. szám.

KÓKAI LAJOS.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLII. évf.

Május—Június.

3-ik füzet.

Tanulmányok Luther irataiból.

II.

A római pápaságról.

A hierarchia ereje a pápaságban öszpontosul. Itt esüesodik ki czélja, szelleme és irányzata. A kettő között az a viszony van, a mi a test és fej között. Egyiket a másik nélkül elképzelni sem lehet. Kölesönösen egészítik ki egyik a másikat. Ezért a kettő fejlődése is egyforma menetben halad előre. Az első keresztényeknél, a mint nincs nyoma a hierarchiának, úgy nincs a pápaságnak is. De a századok folytán, a mint erősbödik a hierarchia, olyan mértékben súlyt kölesönöz a pápaságnak. Ennélfogva a pápaság természetesen képződött esüespontja a hierarchiának.

Nem czélunk ez alkalommal nyomon kísérni a hierarchia útjait és fejlődési fokozatait. Nem czélunk reámutatni azokra az eszközökre, melyeket idő folytán a saját hatalmi érdekében fölhasznált. De Luthernek a pápaságra vonatkozó iratai helyes méltánylása szempontjából általános vonásokban reá kell mutatnunk azokra az eszközökre, melyeket a pápaság maga is felhasznál, hogy eszményi magaslatára emelkedhessék s a hierarchiának méltó bevégződése lehessen.

Mi a pápaság? A Péter széke Rómában. A mint a Jézus Péterre bizta az ő „bárányainak“ és „juhainak“ a legeltetését s neki adta a „kulcsok hatalmát“: úgy az ő törvényes utódai örökölnek minden hatalmat, a mi az egyház kormányzására és a hívek üdvösségére megkivántatik. Ezért a pápa isteni rendletnél fogva nem csupán az egyház feje, hanem a Krisztus földi helytartója, a kereszténység „szentséges atyja“, a „legfőbb hatalom“ birtokosa. Eme nagy érdekek képviselője nem maradhat az emberiesség szűk korlátai között. A reáruházott hatalom méltó gyakorlására isteni tulajdonságot: esalhatatlanságot is

örököl. A pápák czimeiket, hatalmukat mind Pétertől vették, kire viszont a Jézus ruházta. Ez a pápaság képe *római* szemüvegen keresztül nézve.

Azonban a *történelem* másképpen beszél. Az nem talál egyetlen hiteles bizonyítékot a Péter római pápasága mellett s azt csupán a képviselőt szüleményének tekinti. Minden erre vonatkozó kétes értékű hagyomány a mythos körébe tartozik. Sőt, ha elismernők is a Péter pápaságát, akkor is be kellene látnunk, hogy az ő szerény pápai öröksége mennyire más képet mutat egy VII. Gergely, III. Ineze vagy VIII. Bonifacius kezében. De ettől eltekintve, a történelem azt tanítja, hogy a római püspökök a Jézus tanaival merőben ellentétes elsőségi küzdelemben számító politikával felhasználták a saját hatalmi érdekükben Rómának központi és *világvárosias* jellegét. Felhasználták a keleten dúló *hitvitákat*, a mennyiben készséggel vetették tekintélyüket a küzdőfelek egyik vagy másikának a mérlegébe, de ennek az ára a föltétlen meghódolás volt. Fölhasználták az általuk megterített nyugati népek *tájékozatlanságát*, a midőn azokra nehezedtek tekintélyük súlyával. Felhasználták egyes császárok *gyönységét*, a mennyiben rendeletek kiesikarásával igyekeztek másokat hatalmi törekvéseik előtt meghódoltatni. Felhasználták a Kis Pipin és Nagy Károly *nagyravágyó* törekvéseit, a melyek által az „egyházi állam“ birtokosaivá s így világilag is függetlenekké lettek. Végül felhasználták az ál-Izidor-féle *hamis* rendeleteket, a melyek a pápát minden egyházi és világi hatalom fölébe emelték.

Nem hogy isteni rendelet alapján jutottak volna a pápák ezek szerint nagy tekintélyük és hatalmuk birtokába, hanem földi körülmények és emberi gyarlóságok ügyes és élelmes felhasználásával emelkedtek a magasba. Maga az egyház pedig nem csak türte, hanem teljes erejével támogatta a pápák ama törekvését, melylyel a Péter székének fényt, hatalmat és tekintélyt szerezhettek. Jól tudta ugyanis, hogy a pápai hatalom növekedésével erősödik a hierarchia szervezete. Ez pedig viszont az egyház hatalmi érvényesülését mozditja elő. A különböző érdekeknek ez a szoros kapcsolata magyarázza meg azt, hogy egyes zsinatok a pápaságra vonatkozó legkényesebb kérdésekben egyhangú megállapodásra jutottak. Így történhetett meg, hogy a pápaság fogalmát, hatalmát és hivatását illetőleg teljesen

ellentétbe helyezkedett az evangélium szerinti apostolság gondolatával; ellentétbe helyezkedett magával Péter apostollal, holott a vele való lelki kapcsolatra építette minden hatalmát.

Luther, a mint irataiból, leveleiből kitetszik, már neveltetésénél fogva is nagy tisztelője volt a pápa személyének. Sőt egyházi érdekből a pápaság jogosultságát is elismerte. Csupán az ellen lázadt fel világosságot szomjuhozó lelke, ha azt tapasztalta, hogy a pápa bitorolt jogaival hivalkodik s hatalmát a lelkek leigázására használja. Ezért már a 95. tételben rámutatott a pápának a bűnbocsánattal való visszaéléseire. Az ágostai kihallgatás során 1518-ban már a pápának a szentírás „elesavarását” veti szemére s ezt Kajetánnal szemben éppen a pápaság létének alapját képező igékkel bizonyítja be.¹ Azonban mindezek mellett is nem fessegeti tovább e kérdést, ha külső körülmények erre nem kényszerítik. Hisz 1519-ben a Miltitzczel folytatott tárgyalások után kiadott nyilatkozatában ezt írja: „Azt pedig, hogy a római széknak hatalma és felsőbbsege miben áll és mire terjed ki, döntsék el a tudósok, mert a lelkek üdvössége ettől éppenséggel nem függ és Krisztus a maga egyházát sem külső sem látszólagos hatalomra és felsőbbsegre, avagy e világra tartozó és más mulandó dologra, hanem a szív szeretetére, alázatosságára, egyezségére helyeztette és alapította. Annakokáért a hatalom legyen olyan, a milyen, nagy avagy kiesiny, egyetemes avagy részleges, nyugodjunk meg abban és érzjük be vele, a mint ezt *Isten kiosztja*, épp úgy, a mint meg kell elégednünk azzal, a miként ő a többi mulandó javakat: a becsületet, gazdagságot, kegyet, ismeretet stb. kiosztja. Egyesegyedül az egységet tartjuk szem előtt és semmiképpen ne álljunk ellen a pápai parancsolatnak”.² Bármilyen nagy lelki harezot árulnak el ezek a szavak, még sines semmi okunk kételkedni Luther őszinteségében.

Következett az úgynevezett *lipcsei vita*. Nem Luther idézte elő. Ő ígérete szerint hallgatott. Eck János volt vitatkozó kedvben. Az általa felállított 13 tétellel szemben Luther is 13 tételt állított, melyek közül a legutolsóban a római egyház és a pápa primatusát a történelem és a szentírás ellen valónak

¹ Luther Márton művei, I. k. 241. és 297. l.

² I. m. 319. l.

mondja s a tételek magyarázatában ezt az álláspontját részletesen is kifejti. Ellenfelei talán azért, mert éppen ezt a kérdést gondolták a legalkalmasabbnak, melylyel az eretnokség vádját Lutherre süthetik s így rövidesen elhallgattatják, vagy talán azért, mert jól tudták, hogy a pápaság az egyházi egység kifejezése s annak hatalmi kérdését mindenáron tisztázni és sértetlenül fentartani akarták: Luthert újabb nyilatkozatra kényszerítették. Egy Alveld Ágost nevű, lipesei mezitlábos baráttal 1520-ban „Super apostolica sede“ czim alatt egy újabb röpiratot adattak ki, melyben sikra száll a Péter székének isteni eredete mellett s a pápát, mint Krisztus egyetlen helyettesét veszi védelmébe. A szentírásnak ez újabb elesavarása s a történelmi igazságnak meghamisítása ellen, hogy „a szegény nép meg ne mérgeztessék“, Luther egy német nyelvű iratban válaszolt, a melynek czime magyarul: „A római pápaságról, a hirhedt lipesei romanista ellen.“

Luther e műve fölött nem térhetünk olyan könnyen napirendre. Egyfelől azért, mert ebben ismételtlen határozott álláspontot foglal egy nagy elvi kérdésben s ha van is itt-ott személyi éle fejtegetésének, de jórészt elvi magaslatról tárgyalja a kérdést. Másfelől azért sem, mert a mint dr. Masznyik mondja, a mű bevezetésében ez „nyitány“ a nagy harezhoz s átmenetet alkot nagy vitázó irataihoz.

A kérdés tulajdonképen ez: „Vajjon a római pápaság az egész keresztényvilág felett való hatalomnak tényleges birtokában isteni vagy emberi eredetű-e?“ Luther e kérdést nem tartja lényegesnek. Ennek semmi befolyása nincsen az üdvösségre s e nélkül bárki lehet jó keresztény. Sőt hivatkozik ama népekre, melyek a pápa primatusát nem fogadják el, de azért keresztény hitükben lehetnek jobbak, mint a kik Rómának hódolnak! Azonban, ha Luther előtt lényegtelen, Rómára és hiveire annál inkább életbe vágó ez a kérdés. Miért? Nem a keresztény hit, nem a Jézusi igazságok s nem is a lelkek üdvössége szempontjából. Ezekkel ők keveset törődnek. Ha ezekről volna szó, akkor világért sem törnék magukat a kérdés fölött. Bánják is ők, ha az egész evangelium elvész a világon. Sokkal lényegesebb reájuk nézve a pénzkérdés. Azért kell tehát védeni a pápa elsőségének isteni eredetét, mert ez igen jó és biztos jövedelmi forrásnak bizonyult.

E rövid leleplezés után Luther az ellenfél argumentumait kezdi bonczolgatni. Az első érv az *észszerűségen* alapszik s ilyenképpen hangzik: „A földön minden gyülekezetnek, ha csak szót nem akar hullani, a Krisztus igaz felsőbbisége alatt, látható fejének kell lennie. Minthogy az egész kereszténység egy gyülekezetet alkot a földön, egy fejének kell lennie és ez a pápa.“ Ez az okoskodás — elismerjük — meglehetősen együgyű. Nem is akarjuk a lipesci barátot Lutherrel szemben védelembe venni. Neki valóban nem volt joga itt az észszerűsége építeni akkor, a mikor minden hittani kérdésben az észet kigúnyolta. Azonban bármilyen sokan éljenek vissza az észszel, bármilyen gyakran ejtsen tévedésbe, vagy vezessen félre az értelem, azért mi azt általánosságban kárhoztatni nem tudjuk. Hiszen milyen sokan éltek vissza idő folytán magával a szentírással is; milyen képtelen dolgok bizonyítására használták fel egyes homályos helyeit; mennyi ok nélküli hareznek lett a forrása, de azért a bibliát még sem dobjuk el. A tévedések és visszaélések mellett is meg kell hogy legyenek az észnek a maga jogai a hittan körében. Hisz éppen e jogoknak a konfiskálása miatt vált lehetségessé az egyházi romlottság és elfajulás. Hitünk szerint tisztábban esőrgedez az örökélet vize, hatékonyabban működik az evangélium kovásza ott, a hol az ész lámpája világol.

Hangoztatnunk kellett ez elvi álláspontunkat azért, mert Luther a lipesei baráttal folytatott küzdelmében heves támadást intéz az ész ellen is. Nevetségesnek mondja az észre való hivatkozást, a mely „mindenha az Isten törvénye ellen tör“. Azért, a ki az Isten törvényét az észszel kívánja megvédelmezni, az úgy tesz, mintha a „fénylő napot valamely pislogó lámpával akarná megvilágosítani“. A mi felfogásunk szerint, ha a kijelentést naphoz hasonlítjuk, akkor az ész a szemet képviselheti inkább, mint a pislogó lámpát. Hiában való a kijelentés, ha nincsen ész, a mi azt felfogja. Viszont az ész egymagára eltéved, ha a kijelentés nem világosítja meg útjait. Mind a kettő Isten adománya. A kettő egymás ellen nem harezolhat. Az ész és kijelentés öszhangja lehet biztos alapja az egészséges hitéletnek.

Sokkal szilárdabb talajon áll Luther akkor, a mikor a hamis főtételből vont eme hamis következtetés ellen küzd: A kereszténység sem állhat fenn egy látható fő nélkül. Itt már határozottan szembe néz a kérdéssel s éppen a kárhoztatott ész fegy-

vérét meglepő ügyességgel forgatja. Mindenekelőtt kioktatja ellenfelét a keresztény egyház fogalmáról.

Mi a keresztény közösség? Nem olyan, mint más világi közösség. Nem látható és helyhez kötött gyülekezet. „A kereszténység a földön lakó összes keresztény hívők gyülekezete.“ De itt nem „testi“ gyülekezetet kell értenünk, hanem „a hívőknek egy hitben való közösségét“. Ennek a közösségnek lelki egységét a szent lélek teremti meg, a mely nélkül minden külsőleges dolog hiábavaló. Ilyen értelemben tanít a szentírás is.¹ Ezek azok az alapvető fejtegetések, melyek a protestansok szerint láthatatlan egyház eszínjének az alapját teszik.

Milyen végzetes tévedésben vannak — mondja tovább Luther — s az irással merőben ellentétes úton járnak azok, a kik a kereszténységet látható közösségnek gondolják s azt Rómához kötik! Úgyszintén azok is, a kik a lelki és testi egységet ugyanazon dolognak veszik. Hiszen magában Rómában is sokan vannak, a kik nem élnek a kereszténység lelki közösségében, mert attól hitelenségük és rossz életük miatt elszakadtak. Ebből következik, hogy a mint a Rómához való tartozás nem tesz igaz kereszténynyé senkit: úgy a római egyességen kívül maradás sem tesz eretnekké. A keresztény hit és kegyesség nincsen helyhez kötve. A kereszténység erejét és lényegét a maga mélységében átértett és átérzett igaz szavak ezek, melyek alapjában megrendítették Rómának évszázadokon át bitorolt jogait.

Szintén ilyen mesterileg forgatja Luther az ész fegyverét akkor, a mikor a kereszténység *fejéről* szól. Ki a kereszténység feje? Az, a kinek nevéből neveztetünk keresztényeknek, t. i. a Krisztus. Ugyanis mi nem testünk szerint vagyunk keresztények, hanem hitünk, reményünk és szeretetünk, szóval lelkünk szerint. Egy ilyen lelki közösségnek lehet-e hát test szerint való feje? A ki ezt állítja, az úgy tesz, mint a ki azt bizonyítgatná, hogy egy állatnak a maga természetes feje mellett még egy más festett fejjel is kell birnia. Még jobban megvilágítja e kérdést a következő fejtegetésekben, melyekkel a láthatatlan és a látható egyház közti különbségre mutat rá. Az elsőt „természetes, igaz, benső és valódi“, az utóbbit pedig „történelmileg lett külső kereszténységnek“ nevezi. Ez utóbbit egyházi jog

¹ I. m. 395. l.

szerint a főpapság kormányozza, de a hozzátartozandóság senkit sem tesz kereszténynyé. A kik pedig hit nélkül tagjai ennek a külső közösségnek, azok az igazi kereszténységnek „leszáradt ágai“. Ez a külső kereszténység nem hogy előnyére lett volna a valódi kereszténységnek, sőt a lelki és testi javak végzetes összezavarása folytán még kárt okozott annak. Bárki kormányozza azért a külső egyházat, a mely lehet érdekszövetkezet, vagy hatalmi szervezet, de az igaz kereszténységnek csak a Krisztus lehet a feje. Azok számára, a kik még ezek után is készek kardot rántani a pápaság érdekében, Luther esatarendbe állítja amaz érveket, melyeket a józan ész joggal is következtethet az elmondottakból.

Ha az egyház lelki közösséget jelent, akkor annak feje és kormányzója ember nem lehet, mert miként kormányozhat valaki olyant, a mit nem tud és nem ismer. Már pedig a lélek titkaiba ember be nem tekinthet. Nem lehet hát a pápa a lelki közösség kormányzója. Ez az első érv.

A második a fej természetéből következik. A fej a legszorosabb összefüggésben van a testtel. Természeténél fogva életét és gondolatát közli a testtel, s annak minden egyes tagjával. Már pedig nincsen pápai hatalom, mely a Krisztus értelmét és akaratát egyetlen lélekben is életre kelthetné. Ézt egyedül a Jézus teheti. De arra is van eset, hogy az egyház tagjainak más hite van, mint a pápának. Ilyenkor az egyház úgy nézne ki, mint az „élő állat holt fejjel,“ a mi képtelenség. Végül a test és a fej szoros kapcsolatából az is következik, hogy az egyháznak mindannyiszor meg kellene semmisülnie, valahányszor a pápa meghal abból az egyszerű okból, mert a test fej nélkül nem élhet. Világos tehát, hogy az egyház feje csak a Jézus lehet.

Vagy talán a Jézus helyettest hagyott az egyház kormányzására? Ez is lehetetlen. A helyettesnek ugyanazt a munkát kell végeznie s ugyanazokat a jótéteményeket gyakorolnia, mint az ő ura, vagy megbízója. Már pedig hol van az az ember — legyen bár szentebb szent Péternél — a ki azokat az áldásokat közölhetné, melyeket csak a Jézustól várhatunk?

A szentírás is csak egy fejről tesz említést s ez a Jézus Krisztus. Ugy a pápa, mint a püspökök: „apostolok“, a kiket egyforma küldetéssel és hatalommal ruházott fel az Úr. A pápa

mesterségesen toltta magát előtérbe. És a mint egy fejedelem nem venné jó néven, ha ugyanazokkal a jogokkal és kötelességekkel felruházott követői közül az egyik a többi fölébe emelkednék, kénye kedve szerint küldözgetné a többit, de maga sehova sem menne: úgy a Jézus is bizonyára kárhoztatja a pápa jogtalan elsőségét.

A pápa fősége ellen szól az apostoli hitvallás is, melyben ezt mondjuk: „Hiszek egy közönséges, keresztény anyaszentegyházat.“ E szerint is az egyház az egész világra kiterjed és láthatatlan. A látható római egyház nem is lehet az az igaz egyház, a melyet „hiszünk“: Nem azért, mert ha látható, akkor nem lehet a hit tárgya.

A kereszténységnek külső jegye sem nem Róma, sem nem a pápai hatalom, hanem a *kereszttség* és az *urvacsora*. A római pápaságnak semmi köze a kereszténységhez s éppen ezért az nem lehet isteni rend.

Bármennyire scholastikus színezete legyen Luther ez érvelésének, mégis általa világos bizonyítékát adta, hogy az ész fegyvere, ha van a ki forgassa, van is olyan veszedelmes. Ellenfelének az észszerűségre épített bizonyítékát éppen az ész fegyverével sikerült megdöntenie.

Még nagyobb erővel és könnyedséggel semmisíti meg Luther gyöngé ellenfelének azt az okoskodását, melyet a *szentírásra* épített. Itt Luther teljesen otthon érzi magát. Fejtegetéseiben határozott fölényességet árul el. Teljes önérzettel mondhatta: „Ha ököllem nem is győzöm, az írásból ugyan le nem gyürtök.“¹ A lipesei barátnak s általában a pápa hiveinek ide vonatkozó okoskodása így hangzik: „Az ó-testamentum az új-testamentum képe volt. Minthogy pedig amabban egy test szerint való főpap vala, ilyennek az újban is kell lenni. Különben, hogyan teljesednék be maga a kép? Hiszen Krisztus mondotta: A törvényben egy kis jóta vagy pontoska el nem mulik, mignem abban mindenek beteljesítettnek“.²

Itt Luther ismételten mélyre ható magyarázatban oktatja ki ellenfelét a kép és a képnek beteljesedése közti különbségre nézve. E szerint a kép testi vagy külső dolog, a kép beteljesese-

¹ I. m. 414. l.

² I. m. 408. l.

dése belső vagy szellemi. A kép szemmel látható, a beteljesedés pedig hitbeli és így láthatatlan. A mi az ó-testamentumban mint kép látható, azt az újban mint láthatatlan beteljesedést csak a *hit* által szerezhethjük meg. Ebből a rövid magyarázatból azonnal kitűnik, hogy milyen nagy tévedésben volt Róma ügynöke, a mikor az Áron papságának mint képnek a beteljesedését a pápaságban látta. Mivel a pápa test szerint való pap, teljesen képtelenég őtet úgy tekinteni, mint az ó-testamentumi kép beteljesedését. Luther szerint ilyent csak az állíthat, a ki az irást a maga esze szerint magyarázza. Az irást csak az irással lehet helyesen értelmezni.

A nélkül, hogy gáncsolnók Luthernek az írásmagyarázatra vonatkozó fenti álláspontját, kijelentjük, hogy mi az írásmagyarázatból az észet nem csak ki nem zárjuk, hanem annak *birói* jogokat és kötelességeket adunk. A tiszta ész bírálata nélkül az írás tömkelegében eltévedünk s lelkiismeretünket is megnyugtató eredményhez nem jutunk. Ez álláspontunkban még jobban megerősít maga Luther, a midőn írásmagyarázatára is kitörölhetetlenül rányomta erős ítélőtehetségének a bélyegét.

Nem a pápa előképe volt Áron, — mondja Luther — hanem a Krisztusé.¹ E tétel igazolása czéljából számos szentírásbeli helyet sorol elő, melyek a Krisztus „lelki“ papságára vonatkoznak s arra a végeredményre jut, hogy vagy Pál apostol, vagy a lipesei barát eretnek. Hogy ellenfelét annál inkább megsemmisítse, a guny terére lép, a mi ismét erős oldala Luthernek. Nehány idevágó kérdését megemlítjük, mert ezek jellegzetesen domborítják ki harcsmódorát. Ha a világi hatalom, ruházat és kormányzás szempontjából Áron a pápa előképe, miért nem az más tekintetben is? Az ó-testamentum szerint a főpap sem özvegyet, sem árvát, hanem csakis hajadon leányt vehet feleségül, miért nem házasodik össze a pápa is egy hajadon leánnyal? A régi főpaprak nem volt szabad Izrael földéből egy talpalatnyit is birnia, miért kívánja hát a pápa az egész világot? A régi főpap a királyok alattvalója volt, miért akar a pápa királyok királya lenni? A régi főpap körül volt metélve, miért nines az új is?²

¹ I. m. 412. l.

² I. m. 415—416 l.

Igen érdekes az a kérdés, hogy ezek után Luther miképpen vélekedett ama Krisztusi igékről, melyekre a pápaság épületét általában alapítani szokták? Ez igék egyfelől a Máté 16. r. 18–19. v.-ben foglaltatnak: „Te vagy Petrus“ stb. Ezeken az igéken nyugszik amaz állítás, hogy Jézus a „kulcsok“ hatalmát *egyedül* Péternek adta. Azonban Luther az egyetlen szentírásbeli helylyel szembe kettőt állít, (Máté 18. r. 18. v. és Ján. 20. r. 22–23. v.), melyek világosan bizonyítják, hogy a kulcsok hatalma Péternek nem személyes joga, hanem közös a gyülekezettel. Krisztus Péterre sem kiváltságot nem ruházott, hanem az összes apostolokat egyenlő hatalom részeseivé tette. Nem is gyakorolt Péter semmi hatalmat a többiek fölött. Egyetlen apostolt sem választott, nem küldött el és nem erősített meg. Valamint a pápai világhatalom is pusztán álom, mely soha sem valósult meg, holott ha Isten akarná, mindentéle nehéz akadályon keresztül is megvalósíthatta volna.¹

Nem kevésbé tévelygés az az eljárás is, mely a kulcsok hatalmából „kormányzói“ hatalmat akar kimagyarázni. Hiszen a kormányzói hatalom sokkal általánosabb, mint a kulcsok hatalma; mert a míg amaz kiterjed a jókra is, addig ezt csupán a bűnösökkel szemben lehet gyakorolni. Éppen azért ez a szentírásbeli hely nem lehet alapja a pápa kormányzói hatalmának. De Jézus ilyent nem is ruházott sem Péterre, sem a többi apostolokra.

Mi is hát az értelme az említett jézusi igéknek? Luther szerint azokban egy nagy és kegyelmes kijelentés foglaltatik, melynek áldása kihat az egész gyülekezetre. Ez a kijelentés a bűnös lelkiismeretnek vigasztalása, mivel azt az ígéretet foglalja magában, hogy bűnei súlya alól a hit által ember is feloldozhatja. S ha a pápa ezt a kegyelmes kijelentést a maga hatalma támogatására használja, úgy tesz, mint az a ravasz ember, ki a szűkölködőknek közösen felajánlott kincset egymagának foglalja le. De a pápa még ennél is tovább megy. Nem csupán lefoglalja a közös lelki kincset, hanem azt pénzért osztogatja azoknak, a kiknek jog szerint részük van hozzá. Ilyen formán akármely zsarnok lefoglalhatja egy gazdag örökséget s azt pénzért adná át az igazi örökösöknek. A nevezett igékben jel-

¹ I. m. 417–420. l.

zett „szikla“ sem jelenti szt. Pétert és az ő felsőségét, hanem jelenti Krisztust és a hitet, mely ellen bármiféle hatalom is hiába küzdene. Így hát a pápaság ügynöke helytelenül hivatkozik Jézus említett mondására.

A pápai hatalom védelmezőinek egy másik erőssége ama Krisztusi mondás: „Legeltesd az én juhaimat.“ Ján. ev. 21. r. Mivel e szavak Péterhez voltak intézve, azért a mester — szerintük — reá ruházott minden felsőséget. Mit jelentnek hát ezek a szavak az ő nyelvükön? Luther így magyarázza meg: „A legeltetés római nyelven annyit tesz, mint a kereszténységet rengeteg, kárhozatos emberi tételekkel terhelni, a püspöki köpenyegét jó drágán eladni, az összes hitbérek évjáradékát elragadni, minden alapítványt kézre kaparintani, az összes püspököket borzasztó esküvel rabszolgákká tenni, búcsu vásárt csapni, az egész világot pápás levelekkel, bullákkal, ólommal és viasszal megadóztatni, az evangélium hirdetését megtiltani, az egész világot római fatytyakkal megrakni, minden perből hasznot huzni, a viszálykodást és patvarkodást szaporítani, egy szóval igazsághoz senkit sem juttatni és senkinek békét nem hagyni“.¹ Milyen nagy volt a visszaélés ott, a hol ilyen kemény leezke vált szükségessé. És ha az ellenfelek erre azt mondják, hogy lehettek egyes pápák, a kik hatalmukkal visszaéltek; de azért maga a hivatal szent: Luther nyomban kész a válaszszal, mondván: mivel a legeltetés szó Krisztusnak való engedelmességet jelent, ebből következik, hogy a pápa ha egyszer hivatalát elfoglalta, szent és engedelmes, ha különben személyileg gaffizkó és ravasz róka is. E szerint nem csak a legeltető, de a kik legeltetve vannak, azok is mind szentek és engedelmesek. Ha pedig ez így van, akkor mire való a búcsu, a gyóntatás, a kulcsok hatalma és több efféle? Ennyire tarthatatlan a jelzett igéknek római magyarázata.

Mit jelentnek hát Jézusnak Péterhez intézett szavai a maguk igazi értelmében? A legeltetés szó Luther szerint kettőt fejez ki, ú. m. szeretetet és engedelmességet. Jézus is mielőtt Péterhez intézte e szavakat, háromszor kérdezte „szeretsz-e engemet?“ A kiben nincsen szeretet és engedelmesség — legyen bár pápa vagy püspök — semmi köze a legeltetés igéjéhez.

¹ I. m. 427. l.

Nem hogy támogatnák a Krisztus szavai a pápaságot, hanem annak éppen ellene mondanak. Ellene mondanak akkor, a mikor a pápa nem engedelmeskedni, hanem uralkodni, nem szeretni, hanem a saját érdekét előmozdítani kívánja. Ennélfogva a pápaságnak semmi gyökere, semmi alapja nincsen a bibliában, s a mely igéket érdekében fel szoktak hozni, azok éppen ellene tesznek bizonyosságot.

Ezek szerint tehát Luther a pápaság intézményét elveti és teljesen feleslegesnek tartja? Még most sem. Mint szükséges rosszat, még mindig fentartandónak tekint. Nézetét a következőkben foglalja össze. Minthogy látjuk, hogy a pápa a mi püspökeink felett teljes hatalmat gyakorol, a mit Isten tanácsa nélkül el nem érhetett, bárha én nem azt tartom, hogy ő Istennek kegyelmes, hanem hogy inkább haragos határozatából jutott ennyire, mert az Isten, hogy megostorozza ezt a világot, megengedi, hogy az emberek felemelkedjenek és másokat elnyomjanak: nem akarom, hogy a pápának bárki is ellene szegüljön, hanem hogy Isten tanácsát félve, az efféle hatalmat tiszteletben tartsa és teljes türelemmel megszivlelje egészen olyformán, akárha a török ülne a nyakunkon.“¹

Luther ez iratával egy jó lépést tett előre azon az uton, a melyre már a 95 tételével rálépett. Következményeiben talán még nagyobb jelentőségű ez utóbbi irata az elsónél. Mert igaz, hogy a pápasággal semmi összefüggésben nincsen az üdvösség kérdése, de más felől az is igaz, hogy az egyháznak mint hatalmi szervezetnek léte ettől függ s ereje ebben van. Ha a fej meghal, nélküle a test sem élhet. Luther tehát — bár a körülmények által sodortatott ebbe a helyzetbe — mégis teljes öntudatosan cselekedett akkor, a mikor kisebb személyi vonatkozású csatározások helyett, elvi magaslatra emelkedve, nagy készüllettel vivja a harcot a pápaság s annak visszaélései ellen. De e lépéssel annyira előre is haladt, az ő sok veszélyt rejtő útján, hogy onnan már becsülettel visszatérnie lehetetlen lett volna. Luther a kibontott lobogót addig le nem tette, a míg győzelemhez nem juttatta. Hogy milyen úton jutott el céljához, azt látni fogjuk többi irataiból.

¹ I. m. 435. l.

Az erkölcsi cselekedet feltételei.¹

Minden *jó cselekedetet* a világ *erkölcsi cselekedetnek* mond, pedig nem minden jócselekedet erkölcsi cselekedet.

Szükség azért az erkölcsi cselekedet fogalmával tisztába lenni, különösen a keresztény embernek, kinek egész életmenetét az erkölcsi törvényeknek kell, hogy áthassák.

Az erkölcsi cselekedetnek legelső feltétele: *a szabadakarat*. Minden cselekedet, legyen az jó vagy rossz, szabadakarat nélkül *beszámítás* alá nem tartozik.

A *kényszercselekedet* kárhoztató ítélet alá jöhet ugyan, éppen a szabadakaratnál fogva, de *erkölcsi becsesél* soha sem birhat, még ha jó is.

Mondják némelyek, hogy szabadakarat nem is létezik s így az erkölcsi cselekedet fogalmát is összedöntik.

Az *akarat mindig szabad*, akár jó, akár rossz irányú, csak az akarat *cselekvésének* lehetnek néha legyőzhetetlen akadályai. Az akaratnyilvánulás akadályainak legyőzésében van *az erkölcsi erő*, sőt az erkölcsi cselekvés nagyságát éppen e küzdelem feletti diadal koronázza meg.

Az *akarat és ész* kapcsolatos; ezeknek *együttes tevékenysége* lehet csak az erkölcsi cselekedet második feltétele.

Az öntudatnélküli cselekvés becse, csak olyan, mint a kényszercselekvés. Mentől erősebb valakiben a józanész, *annál erőtlenebbek* lesznek az erkölcsi cselekvés akadályai.

Hogy mint a növény alakja, lombozatja, virága és gyümölcse *fejlődésére*, úgy az ember testi, lelki fejlődésére, szenvedélyeire, hajlamaira, karakterére nagy befolyással vannak talaj, légkör, társadalom és annak törvényei, az tagadhatatlan; de ezek együttvéve sem dönthetik meg az ész kifejlődhetését, s az ennek kapcsából származó szabadakaratbeli erkölcsi cselekvésnek nyilvánulásait.

¹ Rédiger Géza hátramaradt munkáiból.

Az öt világrész mindenikében, már az ókorban rendezett társadalmak, birodalmak hirdették az emberi ész minden éghajlat alatt való kifejlődhetését.

A társadalom és annak törvényei, hogy az emberi ész szabadakarátának erkölcsi cselekvéseiben legyőzhetetlen akadályt nem képeznek, mutatja viszont a Jézus élete, ki éppen a fennálló társadalomnak, melynek maga is köszönhette észbeli fejlődését, megdöntésével alkotta meg eszményi társadalmát, s bár ez a cselekvése társadalomfelforgató, romboló s így a társadalom törvényei szerint pártütés, lázongó büntény . . . de Isten örökigazságainak törvényei szerint, melyek az emberi előhaladás és fejlődés alapját képezik, a józanészből származó szabadakarátnak legfelségesebb erkölcsi cselekedete, melyet a biblia méltán nevez teremtésnek.

Nem áll tehát Büchnernek sem az az állítása, melyet Tremaux francia tudós fejtegetéséből következtet, hogy a leg-tökéletesebb ember mindig oly tartomány lakója, mely aránylag kis területen legtöbb változatosságot nyújt és jelesen a legifjabb földképletekhez tartozik és a leg-tökéletlenebb ember mindenkor, a legrégebb földképleteken s kevésbé áldott éghajlat alatt lakik; sem az az állítása, hogy határozataink a légsúlymérővel ingadoznak.¹

Sem az éghajlat, sem a társadalom, sem konyhánk gőze az emberi ész fejlődésének és a szabadakarát erkölcsi cselekvésének mindenekben átléphetetlen határvonalat nem szabhatnak, annál inkább nem, mert éghajlat, társadalom stb. is -- örök átalakulásnak, változásnak van alávetve.

Az erkölcsi cselekvésre elősegítő vagy akadályozó befolyással lehetnek a külső fizikai világ és az emberben levő belső szenvedélyek, indulatok és megrögzített ismeretek, de a szabadakarát önállóságát, függetlenségét, mely mint *erkölcsi elhatározás* az örök változhatatlan igazságok nyilatkozata, meg nem dönthetik.

Az erkölcsi cselekvés *erkölcsi tartalmát* különben is, nem a végrehajtott cselekvés *látható*, vagy érezhető munkája adja meg egyedül, hanem *az a láthatatlan belmunkásság*, melyet a szabadakarát végez az ész segítségével az örökigazságok *híváslasztásában*.

¹ Lásd Büchner „Erő és anyag“ cz. munkájában a szabadakaratról 214 stb. lapon.

Dr. Luthárd szerint: „Bár meg vagyunk is kötve természetünkben, de bilincseink között is szabadok vagyunk. Az élet folyamán úgy haladunk, a mint a természet és a végzet vezetnek bennünket s nem tudunk túlmenni azokon a korlátokon, melyekben életünk hajója leköt bennünket, de ezen a hajón szabadon mozoghatunk.

Sokféle behatás és benyomás alatt állunk, de mienk az elhatározás szabadsága. Sokféle összefüggés közé vagyunk beállítva, de mienk a kezdeményezés hatalma s a régivel való összefüggésben újat kezdhetünk. Cselekvéseink külső, vagy belső okokból erednek, de minden eselekvésünkénél előttünk áll az a tudat, hogy mi másképp is eselekedhetünk — szabadakaratunknál fogva — mint a hogy eselekszünk. Az a tehetség, hogy más eselekvésre is képesek vagyunk, a kezdeményezés eme hatalma az az erő, hogy magunkat magunkból határozzuk el: ez a szabadság“.¹

Az erkölcsi eselekvés harmadik feltétele: *a jószándék*, hogy tudniillik a eselekvő személy által a jónak indokából szándékoltassék, — legyen ezélba véve — mert a jó kimenetel, mikor valaki ártani szándékozik és hasznot hajt, nem dicsérhető; az anyagilag dicséretre méltó eselekedet is a rossz szándék folytán bűnné lesz. Innen az arab közmondás: *a jóselekedet lelke a jószándék*.

Mindazonáltal ne gondold, hogy maga a ezél egyedül az önmagában meg nem engedett, tilos eselekedetet jóvá teheti. A rossz eselekedetekben pedig bármilyen legyen a szándék, a eselekvés az eredmény szerint szokott megbeesültetni.²

Hatalom, hiúság, dicsvágy, jutalomremény, ezek mind indító okok lehetnek erkölcsi eselekvésre, de minthogy a eselekvő alanyt, nem a jónak indoka, hanem az önzés, a személyes *érdek* vezette: az erkölcsi élet ítélőszéke előtt, bárha eselekedete erkölcsi látszattal bír-is, elveszti erkölcsi tartalmát, becsét. Sőt Kant szerint az emberi hajlamokból fakadó eselekedetek sem bírnak erkölcsi értékkel, a kiket például a könyörületesség és szájalom érzetei vezettek és nem a szabadakarat.

Hanem ez utóbbit nem irom alá, mert azok a hajlamok,

¹ Lásd Dr. Luthárd: „Előadások a kereszténység erkölestánáról“ 44 l.

² Lásd Szentábrahám: „Keresztény hittudomány összege“, 175 lapon.

melyeknek összege alkotja az ember ama karakterét, a melynél fogva *humanusnak* nevezhető, épp oly tulajdonai az ember belvilágának, akár szerzett, akár öröklés úton lettek is azzá, mint a szabadakarat és józan ész; sőt ha az erkölcsi élet nem egyéb, mint az *akarat autonomiája*, akkor éppen ez autonomiánál fogva, mikor az ember szabadakarata szellemi ülését tartja, nem csak a józanészt és jószándékot, hanem *humanus* hajlamait is felhívja tanácsülő székükbe, hogy azok kihallgatásával az erkölcsi jót, mint örökigazságokat szabadakaratóval érvényre emelhesse.

„A Kant által alkotott *intelligibilis* világ, melynek fogalmában leljük magyarázatát az autonomiának és szabadságnak, valamint az egész erkölcsi életnek“,¹ a szellemélet magasztos rajza ugyan, de ez az elmélet kizárná a kevesebb intelligenciával bíró egyéneket az erkölcsi élet szellemvilágából.

Nem minden ember bír oly képzett agyvelővel, mint Kant birt, de azért a kevésbé képzett szellemek sincsenek kizárva az erkölcsi cselekvésből.

Józanészszel — a hülyéket és lelki betegeket kivéve — minden ember megvan áldva s így a szabadakarat elhatározásától, vagyis az erkölcsi jó cselekvésétől senki sincs megfosztva.

Sőt én a kisebb képzettséggel bíró emberek erkölcsi cselekedeteit, még nagyobb erkölcsi becsesél biróknak tartom, mint a képzetebbekét.

Nagy szellemi erővel könnyebb az erkölcsi cselekvés akadályait elhárítani, mint kisebbel, s ha már a kisebb erő a szabadakarat határozatának ugyanazon erkölcsi cselekedeteket mutatja fel, mint a nagyobb: természetes következtetés, hogy erősebb küzdelem árán juthatott a diadalhoz s e küzdelem fokozata szerint emelkedik az erkölcsi cselekvés értéke is.

A szabadakarat elhatározását az örökigazságok kiválasztásában, vagy a mi egyre megy, az erkölcsi cselekvésben nagyban megkönnyíti a negyedik feltétel: *a lelkiismeret*.

Szentábrahámi erkölestánában *jó lelkiismeretről* szól, de én *rossz lelkiismeretet* nem ismerek. Az nem is létezik. Ha van isteni rész az emberben, az nem lehet egyéb, mint a lelkiismeret. A lelkiismeret mindenkinek tulajdona. S ha a szabadakaratnak

¹ Lásd Dr. Bartók György: „Az erkölcsi élet legfőbb kérdései“, 295 l.

a józanész a világitó lámpája az örök igazságoknak meglátására, úgy az észnek erkölcsi fényét a lelkiismeret adja meg.

Én meg vagyok győződve, hogy a mit a keresztényvilág szentléleknek nevez, az a lelkiismeret. „Avagy nem tudjátok-é, hogy ti a szentléleknek templomai vagytok?” kérdi a szentkönyv.

Ez mondja meg: mi szabad és mi nem szabad? Mit tegyünk és mit ne tegyünk? S a végrehajtott tettek felett is ez mondja ki helybenhagyó, vagy kárhozható ítéletét. A lelkiismeret jobban megtudja itélni, mint a világ, hogy cselekedtünk erkölcsi-e vagy sem?

De hogy a szakadakarát mindezek mellett is, sem a józanésznek, sem a lelkiismeretnek nincs alája vetve, hanem szabad elhatározással rendelkezik, legszembevetőbb bizonyosága némely ember erkölestelen cselekedete, mely szerint nem a józanész és nem a lelkiismeret által ajánlott örökigazságot, vagyis az erkölcsi jót, hanem annak éppen ellenkezőjét, a bűnt cselekedte.

Kérdésül teszik: „Miként lehetséges ugyanazon egy tettet úgy tekinteni, mint a mely egyfelől az ember empirikus (tapasztalati) karakterének a kifolyása s tehát a természeti causalitás — okszerűség — törvénye alá vetett jelenség és még is másfelől, mint causalitas törvényén kívül álló autonom akaratnak a nyilvánulása.

E kérdésre Kant szerint az lenne a felelet: igaz ugyan, hogy minden tett szoros okozati kapcsolatban áll a megelőző tettekkel; igaz az is, hogy a tettek láncolatában nincs szabadság sehol, annyira nincs, hogy ha valaki karakterét és a körülményeket, melyek közt van, teljesen ismernők, éppen úgy megmondhatnók előre minden egyes tettét, mint például a holdfogyatkozást. Azonban az összes tettek láncolatának, vagy más szókkal, az ember empirikus karakterének végső okát nem kereshetjük egyebütt, mint az intelligibilis karakterben, az az a *szabad-* (autonom) akaratnak minőségében. Az ember empirikus karaktere az intelligibilis karakternek a kifolyása; tetteink olyanok, a minők mi vagyunk, a minő jellemünk. De e jellem lehetett volna más, mert ez az intelligibilis világból veszi eredetét, hol szabadság uralkodik. Ezt fejezi ki a lelkiismeret, midőn e szemrehányásokat teszi: tetted olyan, mint a milyen vagy magad; de te nem vagy olyan, mint a milyennek lenned kellene. A

lelkiismeret e szemrehányásában éppen a szellemi (intelligibilis) világ tesz bizonyosságot magáról. És e szemrehányást, még a legelvetemültebb ember is kénytelen hallani; a mi csak akkor lehetséges, ha ő tetteiben magát szabadnak ismeri.¹

Ha tehát a legelvetemültebb ember is hallja a lelkiismeret szózatát, akkor az intelligibilis világból, még az sincs teljesen kizárva, hogy lenne hát a kevésbé művelt, de humanus hajlamainál fogva *becsületes* ember?

A műveletlenség — nem elvetemültség, s mert a lelkiismeret veleszületett tulajdonsága, ez mint isteni tanácsadó — mindenkit egyenjogúvá tesz az erkölcsi cselekvés gyakorolhatására. S ha valaki még sem gyakorolja, szabadságában áll ugyan, de övé a felelősség is.

Kant az ember szabadakarátának transcendentális, vagyis érzékfeletti szabadságát nem tagadja, sőt a jó és rossz között, hogy szabadon választhat: beismeri. Nem is lehet másképp, mert abban mind a philosophusok, mind a theologusok egyetértnek, hogy szabadakarát nélkül sem erkölcsi jó, sem bűn nem létezhetik.

Az az eltérés, hogy a szabadakarát meghatározásában különböző véleményen vannak a tudósok, a fennebbi principiumot nem dönti meg, sőt éppen az bizonyít a szabadakarát mellett.

Az a körülmény pedig, hogy a szabadakarát az Isten ajándéka, az akarát szabadságát nem korlátozza; mert ha a szabadakarát az erkölcsi cselekedetek feltételeinek mindenekben megfelel s a józanészt, a jószándékot és a lelkiismeretet elhatározásaiból nem zárja ki: isteni szabad voltáról éppen akkor tesz legfelségesebb tanúbizonyosságot, mert akarata egy lesz az Isten akarátával és cselekedete az Isten akarátával megegyező *erkölcsi cselekedet*: a physikai és erkölcsi törvények betöltése.

Az ember által elérhető e szellemélet erkölcsi magaslatára utmutatónk a Jézus és az ő szent tudománya, mint az isteni örökigazságok foglalátja, vagyis: *az erkölcsi eszmény*.

A ki Jézus közelében e magaslaton érzi magát, nyugodtan mondhatja: *Én és az Atyám egyek vagyunk!*

¹ Dr. Bartók György: „Az erkölcsi élet legfőbb kérdései”. 296—297. l.

Tiboldi István mint a magyar epigrammák nagymestere.

Tiboldi, szentgeriezei mester, kinek emléke ma sem halt ki a szép székelyföldön, valódi, hamisítatlan népies humorral írt s magyaros ritmusban zengő verseiről volt a múlt században széles körben ismeretes. Életéről tanítványa, Jakab Elek közölt szép megemlékezést a Néptanítók Lapjában. Érdemeit Ürmösi Kálmán, Szentgerieze jeles lelkésze, méltatta a Ker. Magvető XVI. kötetében.

Mint kiváló népies költőt, leginkább szép népdalúért becsülték s ma is sok helyen emlegetik István mest' uramat; ámde annál kevesebben tudnak az ő klasszikus verselésben való nagy jártasságáról, mely nem könnyű és nem mindennapi művészkedéshez Kolozsvárt a magyarutezai Parnassuson jutott. Enyelgőn játszi kedve künn a tanítói pályán is igen szívesen hajlott a szatira tréfás túlzásaira. Öreg koráig ostorozta s irtogatta kis körében a társadalmi hibákat nemesak népies verseiben, hanem sikerült epigrammaival is. Annyira félték végre humorától, hogy holta után mind elpusztították aládájában talált féltett íratokat, mert a székely szereti a gúnyolódást, de maga nem szívesen szenved el azt.

Epigrammjai tárgyát Tiboldi a legtöbbször maga találta föl; de másoktól is szívesen kölcsönözött, mint ezt maga is elismeri. Ovenustól pl. tíznél több esinos párverset veit át, azokat hol bővitve, hol egybevonva rövidebbre.

Azt mondanunk sem kell, hogy népköltőnk a Vörösmarty bámulatosan kifejtett költői tehetségével távolról sem mérközik az epigramma sok mindent kifejező tömörségében. Még Vörösmarty követőjének, Krizának, takaros párverseit sem tudta utolérni. De gyakorlott verselésén kívül népies nyelve, tősgyökeres magyar felfogása s élénk humora — kivált a tárgyak sokféle-

ségével együtt — érdekessé teszi a székely költő e nembeli munkásságát is. Sok helyen értékes tanulságokra lel az, ki a nép ez eszes és rendszerető bölcsének játszi és pajzán elméskedéseivel érdeklődve foglalkozik.

Egy tekintetben a legkiválóbb dicséretet érdemli meg mesterünk, ha ugyan dicséretére válik költőknek a feltűnő könnyed szaporaság. Tiboldit illeti az az elvitathatlan érdem, hogy ő volt, a ki a legtöbb epigrammát alkotta magyar nyelven. Az ő korában Tóth Lőrinczet bámulva csodálták egy kötetnyi 400-at kitevő párverséért. Tiboldi nem dicsekedhetett félrevonult magányában apró művecskéivel, melyekből keveset tudott életében kiadni. 1861-ben, mikor Jakab Elek unszolására egybeszedte apróságait is, 600-an felül emelkedett száma válogatott epigrammáinak.

Ő maga kéziratban maradt versgyűjteményének tréfás előszavában ily szerényen nyilatkozik ezekről az ő kiköltött apró pisleneiről: „Egy még tapasztalatlan leányka gazdag úri lakomában lévén, mikor onnan haza ment, azt mondá édes anyjának :

— Oh anyám! Olyan sokféle fogás étel volt ott, hogy nem is ettem mindenikből, mert nem kellett. Hallottam, hogy az urak epigrammot is emlegettek az asztalnál, de a sok éték közül nem is tudtam, melyik volt az az epigramm. Nem tudhatom, ettem-e abból, vagy nem?

„Ily furesán járt és beszélt a leányka. De az értelmes olvasó átláthatja itt, melyik az epigramm, melyik nem. Én nem választám külön, ott nem marják meg egymást: elférhetnek egymástól, mint a csihány mellett más egyéb növény is“

„Az epigrammok között több számú van iszákosról, fősvényről stb. s a ki ezekből magára ért is valamit, jó, ha jobbitja magát; de hogy rám azért ne nehezteljen, azt három forint büntetés terhe alatt kiáltatja ki a bírő“.

Itt helyén valónak tartjuk ez apró, de becses művecskének javát olvasóink figyelmébe ajánlani.

Egy rossz Epigrammistához.

Hogy ki van adva néhány epigrammod, kérkedel azzal;
Kár, hogy a sót s borsat mind kifeledve, adád.

Földmérő sírjára.

Sok földet mértél, sok holdat künn a mezőkön.
Már neked is mérték, adva ki egy nagy ölet.

Ö r z s i.

Mostanig álmában férjhez ment tizszer is Örzsí;
S émetten férjhez nem tudna menni szegény.

S z a k á c s s í r j á r a.

A mit a konyhában főztél, azt emberek ették;
Most e sötét sírban tested a férgek eszik.

V á s á r b a n.

Vásár van, mit akar Matyi vásárolni? Leánykát.
A vásárra Kató mit hoz eladni? Magát.

I s z á k o s r a.

Borfiba ritka erény: kezd józanon élni derékül,
Bort nem akar senki adni hitelre neki.

Ö z v e g y f é r f i r a.

Tönkösínél búszabb s komorabb férj tán sohasem volt,
Most jókedvű nagyon: a neje halva nagyon!

I f j ú g a z d á h o z.

Gazdag akarsz lenned? Későn feküdjél, de hamar kelj.
Káros a kelj-későn és a feküdj le hamar.

J ó o r v o s n a k.

Míg beteged jajgat, végy addig tőle jutalmat,
Pénzt ad-e vagy gabonát? tőle kivenni siess.
Majd ha betegségből gyógyul s életre kap egyszer,
Akkor, a mit néked szánt vala, mind megeszí.

R o s s z o r v o s s í r j á r a.

Nézd e mohos ravatalt, egy orvos fekszik alatta,
A kinek oly sokakat juttata sírba keze.

Á l l a t k í n z ó.

Hajh, az ökör be sokat sirhatna ma rajta gyakorlott
Ostoba bánásért, sírni ha tudna szegény.
Halld állathóhér! te a törvényt megszeged: állat
Nem tud a törvényről s azt veri durva kezéd.

K i k a p ó n ő.

Tested elárultad, lelkeddel mit teszel immár?
Ördögökön kívül nem veszi senki meg azt.

Ú j h á z a s n a k.

Hasznos a párosodás: szaporodni fog eggyel erényed:
Tűrni erény s feleség erre tanít legelőbb.

E l a d ó s ú l t i s z á k o s.

A farkas, gaz adós! jobb, mint te vagy, annak a bőre
Ér valamit; de nem ér egy fakovát a tiéd.

K i c s a p o n g ó.

Sok kicsapongástól tested, mint lelked, erőtlen.
Árnyékodban, ügyelj, botlani meg ne találj.

Vesztegető.

Híres vesztegető! szüleidnek sokkal adós vagy,
Nem leszen a maradék, nem soha néked adós.

Fukar.

Kholera híre gyötör, zsugori! s lám fólsz a haláltól.
S mért fólsz? Úgy sem akarsz élni te boldog időt.

Hanyagdiák.

Száz aranyat költél tudományszerzésre, beszélted.
Mit tudsz, most tizedért add oda, hogyha veszik.

Szószátyár.

Eltűrsz nyelved alatt, Ilus! egy eleven szenet inkább,
Mint valamely titkot, — égeti szád a titok.

Pálinkaiszákoshoz.

Udvarodon forrás s te rohansz pénzzel gulyit inni.
Azt, a mi árt, fizeted s a mi nem árt, nem iszod.

Dadogóiszákos.

Víg ze-zenék kö-között To-tokaj bo-borábul egész nap,
Csak ma-maradj ve-volem, jó ba-barátom! iszunk.
Még va-vagyon ne-nekem ne-nohány ri-ribancz fo-forintom.
Töltsd ha-hamar te-teli a ku-kupát s po-pohárt!

Élődiúrféle.

Minden névnapokat tudsz, házról-házra keringesz.
Hol kínálnak, eszel s tiszteletökre iszol.
Volt s van-e hivatalod néked más, kérdeni merném.
Vagy kenyered te csupán névnapi kosztan eszed?

Tengerész sírverse.

Tengereken szirtot, kősziklát mind kikerültem.
Nem lehetett a halált így kikerülni nekem.

Fejedelemé.

Nékem ezer meg ezer jobbágyok, népek adóztak;
A földnek megadám én is a köz nagy adót.

Részegeshez.

Borba van, úgymond egy közpéldabeszéd, az igazság.
Ám kívüléd hamarább nem leli senki meg azt.

Házassulni akaró itkányosra.

Szép feleségct akarsz te magadnak venni, beszéled.
Helyes a szándékod: élni magányba bajos.
Kellene is néked feleség, a ki éjtszaka téged
Koresmákról karodon fogva vezetne haza.

Jóbnaknyomora.

Jóbnak egészségét, magzatjít, földi vagyonját
Balsors elragadá, csak felesége maradt.
Ezt el nem ragadá, hogy ez is bosszantva nevelje
A nyomorult kínját s annyi ezernyi baját.

Gonosz férj.

Nem vagy válogató s megeszed -- kérkedve beszéled --

Emberi száj minemű étkeket enni szokott.

„Oh, te bizony mindent megeszel“, mond jó feleséged.

„Meg te bizony mindent, — engemet is megevél“ . . .

A köntös érdeme.

I.

Új köntöst vettél te magadnak 40 arannyal.

Ily sokat éretted senki nem adna, tudom.

II.

Illő tiszteletet nem akarsz most adni, te nékem.

Úgy látom, nem akarsz szóba is állni velem.

Majd vállamra veszem holnap szép gála ruhámat:

Annak, a mit tőlem megtagadál, megadod.

Csecsemő kimultakor.

Elhunyt kis csecsemő! bölcsőd lesz már a koporsód.

Dajkád lett a halál, föld leszen édes anyád.

Új házasságnak.

Angyalinak mondjad még most, avagy ördögi szépnek

Ujdon új nődet, -- azt kitalálni bajos.

Ismét új házasságra.

Nagy vásáros Adolf mindent, a mi kell vala, bölcsen,

Megválasztva tudott venni, — kivéve nejét.

Véletlen gazdagulthoz.

Hajh! a szerenese csalárd, el akar most veszteni téged;

Éppen azért is adott ő neked anyyi vagyont.

Hazug elhunytakor

Meghala, úgy mondják, helység közhíri hazugja.

Haltát, miut a szavát, senki se higyje neki.

Izákosra.

Hogy meghalva vagyon Csapszékífi földi! ne higyjed:

Alszik a sok bortól régi szokása szerint.

Halász sírverse.

Sok férget megölék s horgomra kötözve halászcék.

Érdemlem, hogy azért testem a férgek egyék.

Hódoltató sírjára.

Így tesz a durva halál: a ki el nem fért a világban, --

Most elfér e hideg egyszerű hantok alatt.

Egy dús fukar sírkövére.

Itt egy dús alszik, kész volt elnyelni világot,

S nem sejté, hogy előbb elnyeli őt a halál.

Gonosz nőre.

Furia csak három volt mord kobelébe pokolnak.

Holtod után számuk négyre telik ki veled.

Fogfájással bajlódom.

Zápfoga fáj Pálnak s szólt: jaj, bár halva lehetnék!
Bár bizony! ezt susogá jó feleségo reá.

A tékozló és a fősvény.

Ez, míg él, nem akar másoknak semmit is adni.
Annak holta után nem marad adni való.

Kérkedőhöz.

A természetben, fecseged, nincs semmi üresség,
S oly üres a koponyád, mint evet ette dió.

Egy szép leánykához.

Egy szűz esőkot adál nekem; én is adék neked egygyet.
S most nem akarsz egynél többet is adni nekem.
Már ha nem adsz párost, tőlem vedd vissza tiédet,¹
S melyet adék, adjad Lizike vissza nekem.

Fecsegő nőre.

Mért nem hagy pihenőt fecsegő nyelvének Iluska?
Fél ha sokára megáll, meglepi majd a penész.

Fecsegő ifjúra.

Reggel még alszol, szemed a látásra ki sem nyitl,
S már nyelved kelepel léha üres szavakat.
Estve, ha béhunytad szemedet, sok idő telik addig,
Míg csevegő nyelved nyugodalomra bocsát.

Félszemű.

Jobb szemed elvesztéd egy rossz nyavalyába barátom.
El, de ne bánkodjál semmit azon s ne törődj.
Két szemeim vagynak nékem, ládd s mégis ezekkel
Jót ritkán látok, — rosszat ezerszer igen.

Tunya rősthöz.

Tartod az ünnepeket szentül s a mives napot aztán
Mért teszed ünneppé? Mondsza ki bizta reád?

Valakire.

Körmösi más földét nem szántja el, — oly igaz ember!
Nincs lova, nincsen ökör s nincsen ekéje neki.

Koczkodó pár.

Nézd ama házaspárt: egymást be vadul verik. Együtt
Túrnek, mint fogadák esküvel a pap előtt.

Orvosra.

Rosszul van dolgod, míg másnak jól van a dolga.
Dolga ha rossz másnak, jól vagyon úgy a tiéd.

Pletykánő.

A rossz hírt neveled s a vagyont házadba nevelni
Vajha eként tudnád: angyali lenne neved!

¹ Ezt az onyelgő kötekedést Ovenustól tanulta Tiboldi. Ámde a francia költészetben félezer évvel már azelőtt versbe foglalták.

Esztihez.

Hónál Eszti! fejérb kebeled s nem bájol az engem,
Mert hónál hidegebb jóra, nemesre szíved.

Félnék katoná.

Gyáva vitéz! homloksebedet fitogatva dicsekszel.
Vissza ne nézz másszor, hogyha futásnak eredsz!

Szép leányka.

Szép vagy lányka! Pirosuló arczon kollelemek ülnek.
Más anya tán szebbet nem hozza, mint te, soha.
Egy szépért, tudod-é, felfordult Trója fenekkel;
Összeromolt Ilion, fénye homályba borult.
S hogyha felépítnék Tróját úgy, mint vala régen,
Annak most érted kellene veszni viszont.¹

Fukar gazdag.

Mondád: Holtod után sok jót fogsz hagyni hazádnak.
A haza vár, készülj halni Fukardi hamar.

Molnár sírverse.

Ném s a malom zavarák nyugalmam szörnyü zörejjel.
Messze malom s nőtől, csendesen altat e sír.

Csalódott ifjú.

Szép lányt megkértél s nem akarják adni szülői,
Már bús könnypatakot sírsz s epekedve zokogsz.
Hidd, ha imádottad nőddé lett volna, te néked,
Nem patakot, tengert sírna miatta szemed.

Aranyműveshez.

Tűz aranyat próbál, arany asszonyt, férfitűt asszony.
Erre tanúm a kohó, hitvesed és te magad.

Hivtelen barát.

A te barátságod nem nagy csoda, hogy hamar eltűnt,
Mert szerzője pohár volt s töredékeny üveg.

Tamás.

Másnak hinni Tamás nem akart a régi időkben.
Ámde Tamás! neked hinni most más nem akar.

¹ Ovensusnál lelte e klasszikus gyöngyöt. Később más helyen sokkal kerekesebb formába foglalja:

Hajnali rózsánál százszor szebb leányka! miattad
Veszne ma egy újabb Trója, ha volna, viszont.

Egyháztörténelmi adatok.

CLXI.

Angyalosi Jánosné Szigethi Erzsébet procuratoria constitutiója a deési országgyűlésre, 1638. június 27.

1638. július 1-re I. Rákóczi György fejedelem a szombattosságért megidéztette volt a deési országgyűlésre Szigethi Erzsébetet is, néhai egrestői Angyalosi János ítélőmester özvegyét és fiát Angyalosi Istvánt, a ki Péchi Simonnak veje volt. A fiu személyesen folyamodott a fejedelemhez kegyelemért, az özvegy pedig írásban nyújtotta be kérvényét ez ügyben. Erre a fejedelem válasza 1638. febr. 13-ikáról ez volt: „A törvényhez tartásuk magokat”.¹ Megkellett tehát jelenni a törvény értelmében. Minthogy azonban betegsége gátolta, ügyvédekkel kellett vallania és már ezt tartalmazza az itt következő procuratoria Constitutio.

Kegyelmes Urunk Fejedelmünk!

Alázatosan jelentjük Nagyságodnak, mint természet szerint való kegyelmes Urunknak, hogy in anno 1638 die 27 junii, hivata minket Marosszékből Maros-Szent-Királyon lakó néhai (?) Angyalosi Jánosné asszonyom, Szigethi Erzsébet asszony ugyanezen Marosszékből Maros-Szent-Királyra a maga nemes udvarházához, ilyen dologból: Mivel kegyelmes urunk Nagyságod evocáltatta volt asszonyomat Désre a Szent korona törvénye eleibe, Ó kegyelmén nehéz, súlyos betegség lévén, mely miá el nem mehet, úgy, hogy házából is ki nem mehet lábai dagadozása miatt, melyet Kegyelmes urunk, magunk szemünkkel láttunk. Annakokáért mi előttünk procuratorokat constatuala Angyalos Jánosné asszonyom: Maksai Balázs uramat Nyárádtőről, Varsoezi István, Adamosi Pál, Vásárhelyi Dániel Kolozs-várról, Kénosi Ferencz Kénosból, Mosa István Nagy-Ernyéből, Torma Péter Girosról, Samuel Deák Gidófalváról, Radnoti Gergely Adámosról, Iszlai György Iszlóból, István Deák Járából, Bordi Péter Fejérvárról.

¹ Lásd Ker. Magvető XV. kötet 390. lap.

Az Ur Isten Nagyságodat boldog hosszú évekkel áldja meg. Az mi executiónknak ugy lévén végo, Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak, hitünk szerént megirtuk s az exponensnek peesétünk alatt kiadtuk.

Datum ex praedicta possessione Maros-Szent-Király, anno dicque Supra notatis.

Nagyságodnak több hivei között alázatos hivei, szolgálunk Nagyságodnak, mint Kegyelmes urunknak Fejedelmünknek Maros-Székben Ákosfalván lakó Veres János és Harezon lakó Zombod Ferencz, mindketten hütös assessorok.

Kivül czim: Illustrissimo ac Celtissimo Principi Domino, Domino Georgio Rákóczi, Dei gratia Transsylvaniae Principi, partium regni Hungariae Domino ac Siculorum Comiti, Domino, Domino nobis naturaliter Clementissimo.

A másik oldalon: Anno Domini 1638. Generoso Dno Secretario Aulae absente aperta per Joannem Szalárdi mpria.

(Eredetije a Teleki-nemzetség közös levéltárában.)

CLXII.

Pécsi Simon egy ikafalvi jobbágyát Damokos Ferencznek ajándékozza 1618-ban.

Én Pechi Simon az mi kgts Urunknak ő Nsgának az erdélyi Fejedelemnek belső Tanáchia és Fő-Cancelláriussa adom tuttára mindeneknek, az kiknek illik, hogy in anno praesenti 1618 die 15 mensis febr. Kizdi Székben alsó Csernatonban lako Damokos Ferencznek attam jo akaratomból ajándékon egy Ikefalván Kizdi Székben lako Pusztá István nevü jobbágyot mind feleségestől, gyermekestől, házastól, külső belső örökségével egyetemben, kinek vicinussa egyfelől Lőrincz István, másfelől az ország útja, hozzá tévén ezt is, hogy az mely peres jóságokat az mezőségen birom, ha ennekutánna alkalomra menne véllek az dolog is, ő is az mostani, hozzája megmutatott joakaratomról el ne feletkezzék, hanem megemlékezzék mind akkor s mind egyeb időkben, kinek nagyobb bizonságára és erősségére attam ez levelemet, peesétemmel és kezemirásával megerősítettett. Datum in civitate Brassoviensi. Anno et die supra notatis.

Simon Pechi.

Kis borított ép gyűrű peesét rajta.

(Eredetije a Damokos-család levéltárában Alsó-Csernatonban, Fasciculus V-us Nro 153.)

CLXIII.

Pécsi Simonné, Barabási Kata kezes levele 1652-ben.

Mü Antos Ferencz nob. Kovács Mihaly primipily Kézdi székben Nagy-Nyujtodon lakok és Kelemen Gergely Deák, ugyan Kézdiszékben Nagynyujtódi Schola mester adjuk emlékeztire mindeneknek, az kiknek illik ez mü levelünknek rendiben, quod anno praesenti 1652 die 18 mensis febr. jövének mü előnkbe két felől való személyek, egyfelől nemzetes Daczó Gergely uram, Sepsi Széki szentgyörgyi és másfelől az néhai tekintetes és Nsgos Pécsi Simon uram meghagyatott özvegye, nemzetes Barabási Kata asszony, Szenterszében Udvarhelyszékben lakó és mivel vele kezesül nemzetes Daczó Gergely uramat nemzetes Donát István uramnak pro flor. 100 Nemzetes Barabási Kata asszony obligala Sepsiszékben Szentgyörgyön levő két jobbágyát (ugymint) Kali Bálintot fiával Balással és Oláh Máté nevü jobbágyit minden pertinentiával együtt, az mellett mindenik határban, valahol valamit bir nemzetes Barabási Kata asszony mindenhelyeken, az Sepsi széki Szentgyörgyi határon valókat, szántóföldeket és szénafüveket, köté és obligalá tali conditione, hogy ha az jövendő pünköst napjára ha kész pénzül az Száz forintot nem deponálná nemzetes Barabási Kata asszony nemzetes Daczó Gergely uramnak és az kezességből meg nem mentené, nemzetes Daczó Gergely uram minden törvén nélkül hozzá nyulhasson fen megirt jobbágyokhoz és pertinentiákhoz ez levélnek erejével, mely levelünk ellen se inhibitio, se repulsio se gratia principis ne obstálhasson. Evictio is fogada nemzetes Péchlí Simonné asszonyon, hogyha meg nem menthetné és ki menne az feljebb megirt joszág Daczó Gergely uram kiziből, másut való joszágából, akármicsoda helyeken levőkből igazat vehessen Száz forintig Nemzetes Daczó Gergely uram. Insuper nemzetes Barabási Kata asszony egy zálogos földet bocsáta ki kezéből nemzetes Daczó Gergely uramnak, mely föld vagyon az Sepsi Széki Szentgyörgyi alsó határban Sziget nevü helyben in vicinatibus Gregor. Daczó. Melynek erősségire és megállására adtuk ez mü jelenvaló levelünköt fide nostra mediante és pecsétünkkel megerősítvén. Datum anno, die et loco, idest in possessione Nagy-Nyujtod in aedibus gen. D. Stephani Donát. Judices iidem, qui Supra.

Kivül rájegyezve: 1652. 18 febr. költ. Contractus, melynél fogva Pécsi Simonné Barabási Kata a ki Udvarhelyszékben Szenterszében lakik, Donát Katától (Daczó Gergelyné) 100 frtot kérvén, Daczó Gergelyt kezesül adja, hogyha Daczó Gergelyt, adveniente termino a kezességtől meg nem menti, Szentgyörgyi két jobbágyát, minden határban levő földeit leköti, ezeken kívül a Szentgyörgyi alsó határban Szigeth nevü zálogos földét kibocsátja.

(Eredetije a Damokos-család levélt. Al-Csernátonban. fasc. 6-us Nro. 30.)

CLXIV.

Péchy Simon böződi birtokos és Böződ patronusa *

Memoriale 1631. esztendőben.

Az meliket ülés heliet és az mellé az alsó és felső határban négy¹ hold földeket ígirték vala Péczy Simon uramnak ő Nagának mü előttünk megadák az levél tartása szerént mind az hon való és mezei földeket az bezedi uraim: Az alsó határban az meli földeket adának Folyomban² vagyon mindenik; az alsó földnek alsó vicinussa a falu nyila, felső az Folyom dombja alja; az másik vagyon azon nevü helyen az felső lábban, felső vicinusa Marosi András nyila, az alsó vicinusa az falu nyila. Az felső határban való föld vagyon Vágáslokán, egy hold föld, mindenik vicinussa az falu földé; Fattin padfelé egy hold föld, annak is vicinussa az falu földé, ezt hütünk szerént irtuk.

* Kiegészítés a Keresztény Magvető XVIII. köt. 41. lapon megjelent számához.

¹ Nyolcz hold földet ígérték volt: 4-et az alsó és 4-et a felső határban, de úgy látszik, lealkudták a 8 holdat 4-re.

² Folyom, Folyom dombja, Vágásloka, Pad, határrész nevek, ma is úgy hívják.

CLXV.

Solymosi Koncz Boldizsár levele bátyjához Koncz Boldizsárhoz.¹*Bordos, 1634.*

Szolgalatomat ajánlom kegyelmednek, mint nekem jó akaró bátyám-uramnak. Az szent isten jó egészséget és békességes hosszú életet adjon kegyelmednek, mind az édes ángyommal és az édes öcsémmel egyetemben.

Az sógorral az anyámhoz felmenvén, az tiz aranyról emlékeztünk, az anyánk az megadására kész volt, de mind pénztelensége miatt s mind pengig az urának zúgolódása miatt nem üsmere sem találá semmi módját az megadásnak. Mindazonáltal szándéka lévén az anyámnak, hogy Bordosra jőne, ígéré arra magát Miklós Ferencz uram, hogy oly móddal és válaszzal boesátja le az anyánkot, hogy mind ez az adósság s mind pengig az madarasi örökség jó végbe maradna. Az anyánk érkezvén ide Bordosra, jelenté, hogy Miklós Ferencz uram izente volna az sógorának, hogy felmenne Kobátfalvára és az adós-

¹ A hasonnevü püspök édes atyjához.

ságért bücsűjén marhát venne el, de úgy, hogy az veres mente kezéhez kelne. En holott tudtam, Miklós Ferencz uramnak ebbeli ez mentebeli vágyódását és az anyámnak miatta való némű nemű búsulását, hoztam volt el velem onnat Solymosról és az anyámat megkénáltam vele, úgymint övével, hogy se Miklós Ferencz uram annak kezéhez való vételeért tovább ne mesterkednék, se az anyám búsulása elébb-elébb amiatt ne harapóznék, de az anyám az mentét semmi képpen kezéhez venni nem akarta, hanem mint régen mielte volt most is anyai confirmatiójával kezembe bocsátá. Így azért az Miklós Ferencz uram izenetin mi itt Bordoson megegyezni nem tudván, az mint kevés ítéletem szerint írni tudék, ilyen dolgot akarok kegyelmednek értésére adni, az melyet osztanom eselekedné kegyelmed, hogyha jóvallaná kegyelmed is. Az adósságnak tutorsága még kegyelmeden maradjon bizonyos okért, hogyha az anyámnak holta történnék, kegyelmedet viselhetnök szemünk előtt, az ki az pénzt exequalhatná, mert mostan még nem akarunk sem az anyánkra erősödni, sem az kezes nénénkre, de az anyánkra kiváltképen, mert szörnyű dolgot tészen rajta az ura, patvar inkább helye annak az pénznek. Hanem én tudván, hogy énnékem több részem kegyelmed keze között nincsen. Kegyelmed, hogyha tetszik, avagy, hogy lehet kegyelmedtől, azt az mi volna az hugom részére nyújtaná kezébe, nem tekintvén az adósságot, az melyet mostan emendalhatna kegyelmed és az melyet mostan mű pro tempore remittalunk az anyámnak. Engemet, ha mi illet ebben ez dologba azt kegyelmed tudja, avagy ha mi illehetné, azt mind remittalnam az anyámnak, sőt inkább, ha lehetne és kívántatnék segíteném is, mert énnékem nagy gyönyörűségem, mikor az vele jól tött emberekhez háladással lehetek. Csak az hugom dolga igazódhassék kegyelmed által, én rólam nincsen semmi szó, nem is akarom, hogy legyen, hogy legyen ez ilyen dolognak tractálásába, mert én tudom aküvül is mivel tartozom kegyelmednek és az kegyelmed maradékinak. De hirtelenségembe nem is tudék mit jó szerivel írni kegyelmednek, az sógorom szóval jobban aperiálja kegyelmednek.

Az czédulácskát az ángyom megadta, az mire kegyelmed kért, azt poronesolat gyanánt tartom, azon leszek teljes buzgó tehetségem szerént, hogy kegyelmednek és az ódes öcsémnek Andrásnak használhassak. De kegyelmedet állapotunkról tudósítom hamar, ha errejövő embert láthatok. Isten őrizze és tartsa kegyelmedet jó egészségben és hosszú életben. Datum in Bordos, ma szombaton, 1634.

Kegyelmednek jó akaró atyjafia örömet, szolgál mig él kegyelmednek

Balthasar Solymosi m. p.

Kívül: Egregio domino Balthasari Koncz de Nagy-Solymos. Salisfodinae Sófalviensis praefecto etc. Domino et fratri longe colendo.

(Eredetije jelz. nélk. a gr. Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltárának Simén levelei között.)

Közli: Ifj. D. BIÁS ISTVÁN.

Dr. Martineau.

Manchester, 1907. május hó.

A XIX. évszáz büszkeségét, dr. Martineaut, a bölesészt, valóságos gondolkozót és író az angolok a hálás megemlékezésnek újabb jelével tisztelék meg. Születése helyén, Norwichban, emléképiület emelnek, a melynek alapkövét április 20.-án tették le szép ünnepség keretében. Hogy a közelmúlt legnagyobb unitáriusának munkái még népszerűbbekké legyenek, újabban munkáit bámulatos olvasó kötetekben adja ki a Brit és Külföldi Unitárius Társulat. (Pld. Török-
vések keresztényi életre. 22 gyönyörű beszéd, 288 old. szép nyomás, 60 fillér.) Mig e művek a magyar unitáriusok kiadásában magyar nyelven is meg nem jelennek, mint Channing munkáinak méltó társai, nem ismerjük eléggé a dr. Martineau nevét. Az említett alkalomból az „Inquirer“-ben egy közlemény jelent meg „Az unitáriusok vallása“ James Martineau 1805—1900. czimmel. Mint-hogy a cikk névtelen írója a Martineau nézeteit és munkáit írójuk saját szavainak idézeteivel mutatja be, nem lesz érdektelen nekünk sem néhány gondolatot a bölesész saját mondataiban olvasnunk.

„Bárki, a ki megérteni akarja a Martineau vallását, olvassa az ő beszédeit. Olvassa az első kötetben „Az Isten körülöttünk“ című beszédét, napjaink gondolkozásának az isteni immanentiát illető szempontjából s gondolja meg, hogy ez 1843-ban jelent meg. „Az önmegadás igazi, természetes nyelve beszél a zoltáriró költészetéből és Jézus imáiból: hirdeti az isteni léleknek az emberivel való élő kapcsolatát, az ő természetének a miénkkel s a miénknek az övével való mysticus közlekedését“. Ez volt a vallás, mit Martineau gondolt „az Isteni és emberi léleknek egymásközti öntudatos érintkezése“, „az Isten és lélek közötti szent viszony“.

Mikor 1857-ben Londonba való átmenetelekor búcsút mondott liverpooli gyülekezetének, a melynek 25 évig volt lelkesze, így szólt: „A mi áthatotta közöttetek való egész küldetésemet és mun-

kámat, az az Isten és emberiség élő egységében való mély hit volt . . . Mi sinylődünk mint foglyok, míg rá nem akadunk a természetfölötti életnek amaz érájára, a melyet Ő él örökké; egy szent szomj éget, míg meg nem találjuk az ő szeretetének folyó vizeit; reá, közvetlenül; reá, személyesen; reá, a nap zajában és szemtől-szembe az éjben; reá, a kísértésekben, nem mint egy nagy gondolatra, hanem mint Mindenhatóra; reá, a ki megüntözi a szomju sziveket és reményt küld a bánatosnak; reá, a ki mindenkor és mindenütt él mint egy szent bizalom, egyedül reá van szükségünk, hogy megtaláljuk lelkiünk nyugalját és mint vadak vándorlunk mindaddig, míg meg nem találjuk őt. Nem kell messze mennünk a nyugalom e pontjáért; sőt csak haza kell térnünk, hinnünk kell azt, a mi legegyszerűbb a mi szivünkben és legnagyobb Jézus szavaiban . . . Csak azon egyszerű hithez, a mely jön, de nem tudjuk honnan; a lelkiismeretnek azon komor sejtelmeihez, a melyek döntő tekintélyvel uralkodnak felettünk, egy mindenekfelett uralkodó végtelennek titokzatos érzetéhez, a mely az alsóbb természetünk által alkotott felhőket eltakarítja s helyet ad a világosság behatolásának, sőt az érdeknélküli szeretetnek egyszerű sugalmához, az önáldozat hívó szózatához, a nemes és szép tiszteletéhez, — mik ezek, ha nem Isten bennünk lakó életének fölébresztői, lelkének mozgása a rezgő húrokon? Így jelenti ki magát az *egyéni léleknek* saját legmagasabb önkéntes sugalmaiban és a kik ezekkel hűségesen bánnak, azoknak mindig egy más ajándékot, egy további belátást ad a szellemi világba. *Az emberiséghez* ő jön a lelkeknek azon nemes együtt-érzésében, a mely az igazi hősiesség és szentség jelenlétében kel életre, alkotja az egyes korok vezéreszméjét és a történelem hatalmát, erejét. Egész természeti, egyéni és társadalmi életünkön átszövődik a természetfeletti: az ég eszményi színei rávetődnek tapasztalatunk tárgyaira, hogy átalakítsák azokat. Bennünk mindamellett egy állandó küzdelem foly a kettő között. Krisztusban egyedül teljes az emberi és isteni kibékítése és a különböző elemekből álló természetek közül az alsóbb enged, mint egy fogoly és az benne teljesen el van foglalva a felsőbb által. Ez egyszer volt az isteni eszmény tisztán megvalósítva. De ugyanaz a két természet találkozik mindnyájunkban és ő csupán egy példája az Isten és emberiség élő és állandó egysége folytonos bizonyágtételének“.

Közel 40 évvel később (1895., április) Balfour könyvére: „A hit alapjai“-ra vonatkozólag írja:

„Nem igaz fogalom-e ez, hogy mi látjuk Jézus szellemében az isteni szellem lényegét, a melyet ő szeret és kíván, hogy lásson bennünk; vagy éppen egy tárgy hajthatósága, egy teremtmény engedelmessége s nem gyermeki ragaszkodás, önmegtágadás és minden igaz indulatért való lelkesedés-e az, a melyek a világok erkölcesstanát kell, hogy mindörökre alkossák? Jézus világossá tevén előttünk saját személye által ez Istennel való egylényegűségünket, csupán az ő saját egyéniségének igaz voltát mutatta-e nekünk? Ellenkezőleg s éppen ezért áll ő mint az emberiség szellemi vezére és a mit tényleg állítunk róla, az minden esetben állítható. Az ő földi életének ez a magyarázata, a neki tulajdonított isteni lényegét a mi természetünkbe is mint testvéreibe átviszi. Tőle, mint a mi képviselőnkől, tanuljuk meg a mi hivatásunkat és látjuk általa Isten gyermekeivé való fogadtatásunkat. Az incarnatio így kiterjesztve Jézus személyéről az emberi természetre találóan nevezhető „a kijelentett vallások fő titkának“.

Dr. Martineau 90 éves volt, mikor e szavakat írta. Ugyanez a gondolat van kifejezve egy, a tanítványaihoz intézett beszédében: „Az újabb theologia vesztesége és nyeresége“ ezimel 1881-ben. Ebben beszélvén Jézusról, mint „az isteni emberiségnek fejéről“ és ismét mint „egyszerűen az emberiség isteni virágáról, viritva a szellemi haladás nyomában --- az Istenben való életnek lehető megvalósításáról“ ezt mondja:

„Igy a mi magatartásunk a szentírással szemben ugyanaz lesz, a mely hosszú időn át volt a quekereké, mely szerint Isten lelke, a mely régen a szentség elemeit tette le a biblia leveleire, örökre él és munkál az emberi lélekben, újítván az isteni igazság világosságát, élesztvén örökös lelkesedést; így tehát a pünköszt napja sohasem fog elmúlni és még mindig van egy tüzes nyelv minden apostol számára“.

És ismét, beszélvén a szellemi hitnek önmagát bizonyító hatalmáról, mondja:

„Minél közelebb tartunk az emberi élet egyszerűségéhez, az emberi tapasztalat jelentéseihez, az emberi kötelesség és sugalom mélységéhez, annál közelebb állunk Istenhez és emberhez és annál kevésbé érezzük elszakítva magunkat e földi pályán az égtől. Az ifjú korban ha valamikor egy „komoly hivatást“ érzünk, az a leg-
elemibb vallásos igazság, a mely lelkünket elbájolja. Ki tudja valaha elfelejteni a gyönyörű és fenséges éveket, midőn az élő Isten tény-

leges hatása, — ugyanazon Istené, a ki a Gethsemane és Kálvária kiáltásait hallotta — midőn a belső törvény szentsége a dicsőség özönében áradott szét a lelken és terjedt szét a belső világban, midőn eldobta a hiábavaló ábrándokat, istenibb szellemmel világítván meg azt? A férfikor nyugtalan értelmi világa eldobhatja ezeket, mint elmékedéseket, adhat hozzájuk és elvehet belőlük, vagy valamely rendszernek művészi vásznába szóheti be azokat. De az öreg korban, midőn a vég közelebb-közelebb jön, mi ismét amaz egyszerű igazságokon és hiten pihenünk, a különbség csupán az, hogy teljesebb belső tanúsággal és több lelki nyugalommal. És így az est fénye ugyanaz, mint a reggelé és a leggyöngédebb szépséget árasztja szét még egyszer világunkon“.

Dr. Martineau utolsó nagy műve „A tekintély helye a vallásban“, 1890. Mint a „Türekvések“-nek (1843-ban) a kezdetén monddta: „Mindent, a mit hiszünk magunkon kívül, először magunkban érezzük és ez, hogy mi hiszünk Istenben, egyedül elegendő bizonyítéka természetünk fönségének és csodálatosságának, mert tisztán véges lény, lehetetlenség, hogy higgyen a végtelenben“, úgy mondja „A tekintély helye“ cz. mű végén:

„Magában az emberi lélek alkatában van gondoskodás az Isten közvetlen felfogása számára. De gyakran haladunk át a lelkiismeret változatos fényében és árnyékában és „nem ismerjük fel, hogy ki ő“; nem, a mig nem látjuk egy másik győzelemben, a mely megszégyenit saját fogyatkozásunkért és igazi hősiességért vagy szentségért való lelkesedés ragad magával és jön az igazság tekintélye, a szentség szépsége minékünk, mint egy figyelmeztetés a valódi istenire. Az igazaknak haladása az ők különböző fokain úgy tűnnek fel nekünk, mint igazi angyalok járása a földtől az égig érő létrán. És ha a názárethi Jézus lelkének kiválósága által a szentek fejlődésének helyét foglalja el és a tiszta vallásos élet milyenségét állítja előnkbe, ő az által az emberi lélek legmagasabb képességeit és az Isten és ember közti rendes közlekedéstől való függését jelenti ki“.

Ezekhez még hozzáadhatjuk a következőket egy 1885-ben T. J. H. Huttonhoz küldött leveléből, midőn a 80 éves Martineau a tényleges tanári munkától visszavonult: „Az isteni élet a hozzánk való viszonyban, emberi természetünkhöz hasonlóan, kettős formában jelentkezik. Természetes, a mennyiben mi egy meghatározott rendszernek és egy szükségszerű törvénynek alávetett teremtmények

vagyunk ; természetfeletti, a mennyiben szellemi tehetségekkel és sejtelmekkel vagyunk felruházva, nyitva az ő szabad fensőbbségének és annak irányítása alatt saját felelősségteljes belátásunknak. A léleknek az ő lelkével való e közvetlen közlekedéséből, a melynek kiinduló pontja mindig ő nála és a felelet minálunk van, egy lélek sines kizárva ; valamint a lelkiismeret küzdelmeiben, a magasabb eszmények csendes hajnalában, a hívő és szent életének számtalan tapasztalataiban, ép' úgy a szégyen és lelkifurdalás borzasztó intelmeiben az isteni szeretet vádját érezzük közvetlenül irányítva az egyénnek és kísérve akarátának minden fordulatát. Minthogy minden vallás ez isteni viszonyon épül fel, minden vallás természetfeletti és minden lélekben, a mely nem sülyedt a tisztán természeti ember rabszolgaságába, ott van az Isten, a ki tudtunkra adja jelenlétét. De az Isten és az emberi lélek közötti viszony közelsége és ereje igen különböző lehet ; a szentek és próféták, a kikben e viszony magasabb foka mutatkozik, ők azok a dicső segédei Istennek, a kik a fel nem ébredt természetek elsötétült ablakainak megvilágítására és kinyitására küldetnek. Az inspiratiók birodalmának feje, a ki egyedül áll annak egokig érő ormán, a kinek fiui akarata azonos a végtelen Atya tökéletességével, Jézus Krisztus az isteni szeretet erkölcsi megtestesülése. A természetfölöttinek a keresztény vallásban való e megerősítése nem nyer semmit a szüztől való fogantatás által és úgy érzem, hogy nem veszít semmit a halhatatlanság azon tana által, a mely a testi feltámadást elveti. Én a helyett, hogy Krisztus életéből a természeti elemeket eltávolítanám, inkább külsők helyett bensőkké teszem és egy kis mértékben kiterjesztvén azt az emberiség egész családjára, hasonlónvá teszem az embert hozzá s ez összhang által egygyé Istennel“.

És végre e sorok 1895-ben Professor William Knightnak küldött leveléből, a melyben Martineau fogadván a 90. születési éve alkalmával való üdvözlötet, mint vallástaniót, így jellemezte saját munkáját :

„A mit elhagytunk, az történeti hagyomány, gondos kutatás által elseperve az eredettől ; a mit fentartottunk, az a lelkiismeret tanúsítása szerint való élő és jelen viszony az isteni és emberi lélek között, a melyet újra feltalálunk és megismerünk a maga teljességében, Krisztusnak, a mi fejünknek személyében. Röviden, az én életem felelősségteljes éveinek valóságos irányító, bár aligha üntudatos célja volt a vallás kiegészítése egyenesen az Isten és lélek közötti közvetlen közlekedésből, mert a vallás másfelől a

tizennyolcz évszáz előtti kelet névtelen hagyományából volt csinálva. A mennyiben e munkám egyoldalú volt, szélesebb és mélyebb látókörü tanítók kétségtelenül kijavítják és pótolják. Én áldom Istene-met, ha életem napjait hasznos munkára fordithattam“.

KISS SÁNDOR.

Unitárius rationalismus.¹

Az a könyv, melyet a következőkben ismertetni szándékozunk, első sorban az angol-amerikai unitarismus, második sorban a német rationalismus ellen van írva. A két irányzatot a szerző lényegében egynek veszi. Bosszantja a szerzőt annak szemlélése, hogy a tübingeni iskola és Strauss által megkezdett kritikai irány ma már szinte egyedül uralkodóvá lett s a nagyhírű Pfleiderer a maga munkáival, eredményeivel az unitarismus malmára hajtja a vizet. Bosszantja az is, hogy az amerikai Wendte, Hedge oly vérmes reményeket táplálnak vallásuk jövőjét illetőleg. Minket magyar unitáriusokat egyetlenegy helyt említ (19. l.), ott is olyan sajnálkozó lenézéssel. De hát ez minket nem térít el attól a szándékunktól, hogy e könyv tartalmát olvasóinkkal megismertessük.

Nem olvastam olyan könyvet, mely annyira tele volna az unitárius vallásra szórt dicséretekkel és gyalázzal, mint ez. A szerző nem ütközik meg azon, hogy egy lélekzettel életet és halált lehel arra a vallásra, a melynek terjedése, reményei és kilátásai őt — ha titkolni akarná és szeretné is — végtelenül bosszantják. Bántja, hogy Zech áttért az unitárius vallásra s hiveket akar toborzani. Példája — ugymond — „nem utánzásra méltó“ s ez az egyik főoka, hogy állást foglal az unitarismus ellen. Általában a vallási meggyőződés forrongását, tisztulását nem jó szemmel nézi s hivatkozik is arra, hogy Jézus is elítélte. Reinhardt — úgy látszik — még nem izelte meg a tudás fájának gyümölcsét s nem részesült a léleknek ama gyönyörűségében, a melylyel a szabad kutatás nyomán meg-megvillanó meggyőződés jár. Előszavában erősen bizonyítgatja, hogy ő nem tartozik az egyházi orthodoxiához. El kell hinnünk neki, ha mondja; de állítjuk, hogy sok tétele, némely állítása arra mutat, hogy lelke legmélyén nagyon közel áll hozzá.

¹ L. Reinhardt, *Unitarischer Rationalismus und praktisches sociales Christenthum*. München, 1906.

Abból a tényből, hogy az unitárius vallás Amerikában a felső tizezemél hódít, nem a népnél, azt következteti, hogy nincs jövője, mert a világtörténelem szerint vallási mozgalmaknak csak akkor van jövőjük, ha a szegényeket, a tömeget tudják lelkesíteni. De nálunk az unitárius vallás hívei nem tartoznak a felső tizezhez. Mit következtessünk mi ebből?

A szerző a tárgyat három kérdés keretében tárgyalja.

Mik és mit akarnak az unitáriusok?

Mi és mit akar az igazi kereszténység?

Milyen álláspontot foglaljunk el „mi keresztények“ az unitáriusokkal szemben?

Előleges tájékoztatóként még azt is meg kell említenünk, hogy Wendte és Hedge cikksorozatát irtak az unitarizmusról a *Warte des Tempels*-ben s a Reinhardt polemikája az ők állításaihoz kapcsolódik. Könyve különnyomás az említett folyóiratból.

Minket a három fölvetett kérdés közül főleg az első és utolsó érdekel.

Lássuk gondolatmenetét.

Abból indul ki, hogy az unitáriusok maguk sem tudják megmondani, hogy mik és mit akarnak. „Nehéz, szinte megoldhatatlan feladat.“ Hát akkor ő hogy mer vállalkozni rá? Gondolja-e, hogy cikksorozatával megoldotta s jól oldotta meg? De nem akar ellenségesen elfogultnak látszani, s azért az unitarizmusnak három nagy érdemét emeli ki.

Első az, hogy a szent háromság tanát megvizsgálta s elvetette. „Hogy e fontos lépést először meg merte tenni, még pedig a kilátásba helyezett máglyától sem félő meggyőződés erejével, ez az első s eléggé nem becsülhető érdeme a magukat később unitáriusoknak nevező antitrinitáriusoknak“ (6. l.) A szent háromság eldobásáért „minden időkre nagy érdemeket szereztek nemcsak az igazság és kereszténység, hanem az egész emberiség érdekében.“ Servét és más unitáriusok, a kik önként ontották vérüket szent meggyőződésükért, „a keresztény egyház legünnepeltebb martirjai közé“ tartoznak. Hogy a többi protestánsok közül először ők vonták kétségbe a szent háromsággal együtt az egész egyházi orthodoxiát, az „ist eine Grossthat allerersten Ranges“, s megszégyenítő a protestáns egyházra, hogy nem ismerte fel, hogy „az új testamentum semmit sem tud az alexandriai háromságról, hanem az egyiptomi pogányságból és az új platonikus bölcsészetből származik.“ (91. l.)

Második épp oly nagy érdemük — folytatja a szerző — az a halálra való bátor elszántság, melylyel a lelkiismereti szabadság érdekében nemcsak Rómával, hanem a reformatorokkal és protestans egyházakkal szemben is felléptek. „Elvitathatatlan nagy érdeme“ az unitáriusoknak, „a protestánsok protestánsainak“, hogy a dogmák kötelékeit először s véglegesen szétszakították.

Harmadik érdemük, hogy az összes keresztények közül ők állították legkövetkezetesebben a tudományt az igazság kutatásának s a római tekintélyi elv megvívásának szolgálatába. „Többnyire tudósok, korukat megelőző humanisták voltak, az újabb tudományosság előfutárai. Ezért mondhatta Wendte: „Habár számra nézve csak egy kis sekta, mégis azt hisszük, hogy oly befolyást gyakorolnak, a mely nem áll arányban számukkal.“ (8—9. l.)

Azok a tudományos munkák, melyeket tagadó bírálatukkal s positiv javaslataikkal létre hoztak, lehet, hogy most kevés értékűeknek látszanak; „de nagyon szükségesek s általában üdvösek voltak“. De positiv s kétségtelen ismereteket is köszönhetünk az unitáriusoknak és racionalistáknak. S az élet minden terén tett nagy haladás sem jött volna soha létre, ha a negatív kritika positiv kutatókat nem sarkalt volna mindig új munkára s dicsőbb tettekre. E tények felsorolása után már nem zárkozhatik el az elismeréstől s végül így kiált fel: Azért tisztelet az unitáriusok és racionalisták tudományos kutatásainak és munkájának! Megvalljuk, szivbeli örömet okoz nekünk az, hogy sok unitarius és racionalista jobb, mint hire. S Wendte irataiban is oly sok szépet és jót talál, hogy elfeledi, hogy „nem positiv keresztény, hanem unitárius és racionalista“. (92—93. ll.) Az unitarismus és rationalismus „felvilágosítólag és tisztítólag“ hatott az élet sok viszonyában. E nélkül az új kor theológiája és egész szellemi élete sok szűkkeblőséget és visszasságot mutatna ma is. (97. l.)

Ime, mennyi magasztaló szava van Reinhardtnek az unitarismusra. De ezek után kezdi a kifogásait. „Nincs meg a gondolatok szükséges tisztasága és következetessége.“ Telve van egyenes ellenmondásokkal, nincs egységes életelve. Eltért a zsidó monotheismustól. Tiszta pantheismus. Az unitarismus alapítói, a tudományosan képzett humanisták, a Sokrates előtt élt eleaták tanaiból meritettek. Már Xenophanes kimondotta: τὸ ἐν τοῦτο καὶ πᾶν. Tehát következetlenül a görög philosophiából indul s öntudatlanul dualistikus, mert két egészen ellentétes (t. i. görög és keresztény) világnézet

kapcsolódik össze benne egy homályos, hamis és látszólagos egységgé.

Ez a „természetellenes dualistikus szörnyűség“ a halálos betegsége az unitarismusnak s legfőbb hibája az, hogy ezt nem ismerte fel és nem tiltakozott ellene. Csupa állítás minden bizonyítás nélkül. Azonban feltűnő, hogy mennyire tiltakozik a kereszténység előtti görög philosophia ellen. Erre mindegyre visszatér s később is Pflleiderernek — a ki a bibliai kritika révén került az unitarismus hívei közé — „nevetséges gondolatnak“ s „teljesen érthetetlen hülyeségnek“ mondja azon tanítását, hogy az őskeresztény messiási hit a görög bölcsészettől származik és Pál elmélete Jézus születéséről és feltámadásáról az Adonis- és Isis-kultusból. A bibliai kutatás mai állapotában felesleges és eredménytelen vállalkozás volna olyannal vitatkozni, a ki kétségbe vonja az ókori pogány világnézet befolyását a kereszténységre csak azért, mert pogány s teljességgel nem érti a vallásos eszmék fejlődéstörténetét az, a ki a kereszténységet előzmények nélküli, eredeti, újonnan született gondolatnak tartja. A mi pedig a pantheismus vádját illeti, hát ha az *isten mindenhatósága, mindentudósága, mindenütt jelenvalósága* nem pantheismus, akkor valóban nem tudjuk, mi az.

Az unitarismusnak másik nagy hibája szerzőnk szerint az, hogy nincsenek benne általánosan érvényes, tárgyi, isteni igazságok, csak az, a mit az *ész* annak tart.

Reinhardt minden elismerése mellett is ebben látja az unitarismus és positiv kereszténység között a sarkalatos ellentétet. De némi ellenmondásba keveredik önmagával. A 93. lapon ugyanis azt mondja: „Ha a tudományos rationalismus és unitarismus e positiv irányban tovább halad, nemsokára lehull a választó fal, úgy, hogy positiv keresztények és tudományos unitáriusok egymással jól megférhetnek s végül egészen megérthetik egymást.“ De — folytatja tovább — épen ebben van a veszély. Az úr az unitarismus és positiv kereszténység között nem lett kisebb, mert *elvi ellentét van köztük*, a mely szükségképen mindig fenn fog állani s fenn kell állania, habár mindkét oldalról jóakarattal tagadni és elfedni igyokeznek. Az elvi ellentét t. i. az, hogy az unitarismus a téves emberi észben és a pogány bölcsészeten, a kereszténység pedig az isteni kinyilatkoztatáson és igazságon alapszik. Amaz szerint nincs abszolút, azaz Istentől adott igazság, hanem mindenkinek isteni és igaz, a mit ő annak tart. Ez a két merőben ellentétes világ- és életnézet egymással össze nem egyeztethető.

Az ész feltétlen uralmát is a görög bölcselétből örököltük a sofistáktól, a kik Sokrates idejében a vallást és a nép jóllétét aláásták s minden magasabb szellemi életet lehetetlenné tettek. Ime minden tévedés a pogány görög bölcsészettől ered. Az ész feltétlen uralma minden belső összefüggést kizár s ez az oka, hogy a válásból „szép neve daczára hiányzik a belső egység és egységes gondolatrendszer“. Minthogy azonban az ész uralmát nemcsak az unitáriusok ismerik el, hanem általában az újabb korszellem, ezért nemcsak őket, hanem a tévedésben levő egész világot teszi felelőssé. Minthogy e diadalmas előhaladással sikeresen szembe nem szállhat, legalább abban leli örömét, hogy újabb felvirágzásukat a 18. század felvilágosodásának s a modern német bölcsészet és theologia új életre keltő befolyásának tulajdonítja. Sőt — szerinte — azt a tételt is, hogy ki-ki saját hite szerint boldogul, nem az unitáriusok, hanem a felvilágosodás mondotta ki először. Hát nem tudná Reinhardt, hogy Nagy Frigyes előtt már 200 esztendővel törvénybe iktatta nálunk Dávid Ferencz hatására a tordai országgyűlés? Bizony bármennyire tiltakozik is a szerző, a modern korszellem az unitarismus hírnöke s a mívelt emberek gondolkodásmódját ma az uralja.

E bizalmunkról a jövő iránt nem mondunk le.

Előbb még dicséretet zeng az unitáriusoknak, hogy a tudományos kutatás teljes szabadságát megoltalmazták, az újabb tudományosság úttörő előhírnökeinek mondja őket (8. l.) s később (20. l.) már úgy látja, hogy „sokat ártottak az emberiség szellemi fejlődésének.“ Nem fogadják el az Izrael istenfogalmát. Ez ama bíráló, gúnyolódó szellemből fakad, mely a sophista rationalismusnak kezdetől fogva sajátja volt. Igazságtalanok és méltánytalanok a biblia és Izrael története iránt. Nem tudják helyesen felfogni és megérteni a biblia lényegét és szellemét, mert mai álláspontból itélik meg azt. Elfeledik, hogy egy gyermek szükségképpen másképp gondolkodik és beszél, mint a tapasztalt férfi és öreg.

„Az unitarismusnak többé-kevésbbé világosan kifejezett pogány pantheismusa megakadályozza, hogy az emberi természet vallási, sőt anyagi szükségleteit kielégíthesse.“ S ez — szerinte — világos abból, a mit Wendte az imádságról mond, hogy nekünk nem anyagi jókért, a beteg csodás meggyógyításáért s az időjárás megváltoztatásáért kell imádkoznunk; mert ha ez igaz, akkor az unitarismus mélyebben áll, mint a pogány babona s a népeknek ezt, vagy éppen az egyházi orthodoxiát sohasem pótolhatja.

Hogy mily kevésbé keresztény módon gondolkozik az unitarizmus, az kitünik a testi feltámadásról való felfogásából, a melyet elvet, s felébe helyezi a „lélek halhatatlanságát“. Hát ezt honnan veszik? Nem a bibliából, hanem az alexandriai görög bölcselethől. A régi egyiptomiak, Plato, Cicero, az új platonikusok mindnyájan beszéltek és álmodoztak halhatatlan lelkekről. „Tehát ábrándozó pogányok babonáit megvizsgálás nélkül kétségtelen és magától érthető igazságoknak fogadják el s a bibliát és minden kijelentését kinos és igen gyakran esztelen hyperkritikának vetik alá.“ Ez következetlen és igazságtalan eljárás s nem is rossz akaratból, csak általános emberi gyöngeségből és rövidlátásból ered. Mert hát megérdemli-e a testi feltámadás keresztény hite a kigúnyolást? Nem, — úgymond a szerző — „mert az egyedül lehetséges és észszerű formája az örök életben való hitnek“. A testi feltámadás nem Achillesi-sarka a kereszténységnek, mint Strauss állítá, hanem az az Archimedesi pont, melyből a régi pogány-világot sarkaiból ki lehet emelni. Nem éretlen fogalom, hanem a vallásos ember szellemi életének legnemesebb és legérettebb gyümölcse. Az egyéni halhatatlanság, a lélek halhatatlansága ellenben éretlen fogalom, melyen csak mosolygni lehet s el kell löknünk, mint régi pogány babonát.

A megátalkodott látni-nem-akarással vitába szállni nem lehet. A testi feltámadásról röviden körvonalozott nézete felment minket attól, hogy czáfolni igyekezzünk.

Az unitarizmus — mondja tovább Reinhardt — az egyházi és vallási életnek veszedelmes betegsége, a mely ha elhatalmasodnék, elsorvasztaná és elpusztítaná azt. Ma már idejét multa pogány vallás, melynek csak a pogány bálványimádással szemben volt ideiglenes jogosultsága. „Legbensőbb lényege“ a rövidlátó emberi ész, melyet bálványnyá s az isteni igazság felé bíról tesz. Ez éppen olyan pogány bálványimádás, mint a francia forradalom rationalismusa, mely az Isten oltárára egy szép leányt helyezett s az ész istennője gyanánt imádtá.

Az unitarizmusnak e bírálata abból a vallási meggyőződésből indul ki és táplálkozik, hogy mindaz s csakis az az isteni kijelentés, a mit a biblia magában foglal. Nincs a kijelentésnek más forrása, mint a biblia. Ezt érinteni nem szabad. Hiába jelenti ki, hogy a bibliát is lehet és kell is tudományos bírálat alá vetni, hiába hangoztatja, hogy egészséges, tudományos kritika és biblia-magyarázat nemcsak meg van engedve, hanem éppen a protestáns theologia és

egyház főkötelessége (35—36. l.). A liberalizmus nyomása alatt tett e vallomásoknak semmi értelme nincs akkor, mikor a másik szavával az ész uralmát bálványimádásnak mondja, melynek ma már nincs jogosultsága. Ime így küzd a szerzőben a helyesebb belátás a nevelés és környezet adta nézetek erejével, melyektől szabadulni nem bír s melyek ilyen ellenmondásokba kergetik. Sőt tovább megy s az unitarizmust veszélyes tanításnak mondja, a mely vallásilag rombolólag hat s aláassa a népek közjólétét. „Hitelenség“ az, a mely megöli az eleven istenhitet. „Az emberiség fejlődéstörténetében minden racionalista kor terméketlen és sekélyes volt.“ Nem a felvilágosodott s hitben szegény Erasmus, hanem a kevésbé tudós, de hitben gazdag Luther hozta létre a reformatiót.

A fennebbiekben az unitarizmus romboló hatásától félti a népek közjólétét s kevéssel utóbb már azt állítja, hogy nincs „semmi socialis befolyása“ s ez „természete legbensőbb lényegén alapszik“. Ha az unitarizmusnak s „ikertestvérenek“, a racionalizmusnak, egyéb hiánya nem volna is, „mint socialis és világtörténelmi terméketlensége“, ez az egy tény elég volna, hogy elégtelenségét bizonyítsa. Mert korunknak nem ideológiára, hanem gyakorlati kereszténységre van szüksége.

Ezek után már megokoltnak látja, hogy a harmadik kérdésére választ adjon. „Mivel a racionalizmus a kereszténység és a görög bölcsélet természetellenes egyesítésén alapszik, ezért határozottan el kell utasítanunk magunktól s a keresztény egyház és emberiség újraéledését nem várhatjuk attól . . . Ha tehát nekünk keresztényeknek a földolgoiban s elvben az angol-amerikai unitarizmus és német racionalizmussal szemben határozottan elutasító állást kell elfoglalnunk, ez mégsem tarthat s ne tartson vissza minket attól, hogy a téves elv s azokat képviselő személyek között különbséget tegyünk. Sok racionalistánál és unitáriusnál a szív gyakran jobb, mint a fő és keresztényibb, mint az újjá nem született értelem. Így az őszinte unitáriusokat és a racionalistákat pogány észhitük ellenére is testvéreinknek tekinthetjük.“

Nekünk ilyen előzmények után nem nagy örömünk telik abban, ha a szerző sajnálkozó részvétellel bennünket testvéreinek tekint. Sőt ellenmondást látunk abban is, ha a szerző azt állítja, hogy az unitarizmus rombolólag hat a népek közjólétére, nincs semmi socialis befolyása a népek vallásos életére s mégis kénytelen konstatálni, hogy a szívünk gyakran jobb, mint a fejünk. Mi a szívnek ezt a

jóságát vallásunk hatásának tulajdonítjuk s kétségbe kellene esnünk sorsunk ridegsége felett, ha vallásunk a maga vigasztaló támogatásával lépten nyomon nem kísérné életünket. Nemcsak ránk unitáriusokra van nagy befolyással az unitarismus, hanem mint gondolkodási irány a mai kor szelleme felett egyenesen uralkodó s ha Németország protestans theologiai irodalmának legjavát nézzük, keresve kell keresnünk olyan pontokat, a melyekben némi lényegtelenebb eltérést felfedezhetünk. Hiszen bár ellenkező érzéssel, de maga a szerző is látja és említi, hogy Strauss, a tübingeni iskola és Pfleiderer az unitarismussal egy gyékényen árulnak. Vitatkozó vállalkozásának — azt hisszük — éppen ez volt döntő motivuma.

De vakmerő vállalkozásnak kell tartanunk az olyant, a mely mai napság a szabad kutatás s a nyomában járó meggyőződés elébe akar gátat emelni, a mely az észnek oly sok sötét század viharai és békői után kivivott szabadságát akarja visszafojtani. S nemcsak vakmerőnek, hanem egyenesen lehetetlennek is. Jézus mondá: „Megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket.“ Az igazság kutatása és megismerése nem könnyű és nem kényelmes, mint örökölt és elsajátított nézetek bírálás nélkül való elfogadása; de ha már megizleltük, akkor élünk a vele járó szabadsággal és törekszünk önállóan látni, gondolkozni és határozni. Mi kinőttünk már abból, hogy a bibliát a kijelentés egyetlen forrásának tartsuk. Nekünk terhünkre van már az, hogy a más szemével lássunk és vizsgálódjunk s a mások véleményének kikérése után merjük rendezni gyermeki viszonyunkat Istenhez. Visszautasítjuk, ha eszünk és szívünk ellene mond a mások nézetének. A bibliát is elfogadjuk zsinormértékül, de csak addig, míg az ész kijelentéseivel nem jut ellenkezésbe. Ha törésre kerül a dolog, akkor maradunk a szív és ész kalauzolása mellett s járunk a lelki szabadság és függetlenség veszélyes, de tiszta, üdítő levegőt nyújtó mesgyém.

Ezek a gondolatok százados küzdelmek szenvedései által megszentelt közvagyon a unitarismusnak, melyről lemondani annyi volna, mint megtagadni a multat s elvetni annak a vallásos gondolkodási iránynak lényegét, a mely már-már a közmivelttség minden terén és ágában uralkodni kezd.

DR. GÁL KELEMEN.

Gondolatok.

1906. Julius hó.

A fiam halála.

Meghalt 1906. július 2-án reggel 1/29 órakor.

Komor, sötét képet festek
Megrázó, bús esetet.
Könnytől nedves tollal írom
Mi csak szomorú lehet.
Lelkem sebét ez alkotja :
Fájdalmast, keserveset.

Szegény fiam, hosszú ideje feküdt gyomortyphusban. Bár a kezelő két orvos, az utolsó napokban minden reményességgel felhagyott, nekem még mindig maradt meg abból egy kevés. Hátha esoda csik és szegény Ferencz lesz az, kivel az megtörténik, gondolám. A legkritikusabb betegségből is volt felgyógyulás. De nem volt szerencse.

Az utolsó nap reggelén már láthatók, hogy hosszasan nem viszi, csak órái vannak. Az volt még jó betegségének egész lefolyása alatt, hogy sejtelve sincsen: mily veszélyes állapota és arról beszélgetett, mit fog tenni, ha felgyógyul.

Már nagyon el volt gyengülve és erőltette a hányás. A belső rázkodtatás kikerülése végett egyenesen, mozdulatlanul kellett fekiüdjék, de azt nem bírta kiállani, a folytonos hányásinger miatt. Benn voltunk nála, az orvos, az anyja és én. Az ágya mellett ültem és mondtam neki: Édes fiam nyujtsa ki a lábát, legyen csendesen. „Igen, kedves apám!“ Ez volt utolsó szava, melyet hozzám intézett. Erői hanyatlottak. Dr. Farkas Géza az órával kezében a pulsus verését számolta s az ágy lábánál jelezte, hogy ez a vég. Torkából egy nagy hörgés és azután mind ritkábban lélekezett, míg az egészen megszűnt. Vége volt.

Az orvos hozzám közeledett e szavakkal: „fogadja legmélyebb részvéteimet“. Kezét megszorítottam. Nem bírtam tovább. Zokogva

borultam szegény Ferenczre, homlokát megcsókoltam és felkiáltottam: „Istenem, mily szerencsétlen vagyok!” Egész lelkemből átéreztem e szavakat. De nem volt mit tegyek. Befogtam szemeit. Ez volt az utolsó, mit szegény körül tehettem.

Igy maradtam el én ő tőle, a huszonhárom évet még be nem töltött és erős ifjútól, én az öreg ember, 65 évvel, megtörve.

S most nincsen fiam, mert csak az az egy volt s azt is elvette az Isten. Amen.

Felső-Zsúk, 1906. július 25.

A fiam temetése.

Ma három hete, hogy szegény fiamat eltemettük. Rövid idő, mégis mily hosszú azoknak, kiket a szerencsétlenség sujtott.

Mintha most is magam előtt látnám a felravatalozott koporsót, mint egy virágerdőt, melyet a szeretet, barátság és a rokonszenv hordott össze, emlékül egy korán kimult életnek.

A szomszéd szobában megszólal az ének. Bús, komor hangjával áhitatra és fájdalomunk nagyságára hív fel mindnyájunkat.

Elöttem fekete palástjában a mi főpapunk: Ferencz József, mint egy apostol. Beszélni kezd. Leírja a szülők, testvérek, a család és a társadalom nagy veszteségét. Aztán vigasztalni kíván. Feleml a csapás mélységéből, a hit erejével, bizalommal a jó Isten iránt, ki tudja mit, miért teszen, ki midőn véres sebet ejt lelki életünkön, akkor is a jövőt tekinti. Midőn mi nem bírjuk felfogni annak szükségét, miért kellett, hogy megváljunk attól, kit annyira szerettünk és a kinek ifjú életére egy szép jövő ideálja várt, akkor megnyugtani kíván azon, hogy a miként történt jobb volt nekünk is, neki is. Különben a jó Isten nem rendelte volna így. Csak benne bizunk. Ő megnyugtat. Lelki békéjét küldi nekünk.

Imára hív fel ő hozzá, ki kútforrása minden jónak, így a vigasztalásnak is.

Megindul a gyászmenet. Elöl falubeli fiatal leányok a koszorukkal, utánuk a meghalt fiatal barátai és rokonai viszik változtatva a koporsót.

A koporsó után a szülők, a család tagjai és barátai nagy tömegében azok, kik az egyház, a megye és a társadalom részéről őt és minket szerettek.

Körül a község és a szomszéd községből is a falu népe, mely

nem tudja megérteni, hogy miért kellett annak időelőtt elmenni, ki örült az életnek, ki oly barátságos és oly jó indulattal volt irányukba.

A falu útján egy darabig haladva, bekanyarodik a menet a „Zsúkiak“ kriptájához.

Itt leteszik a koporsót és Péter Ödön papjelölt, az elhaltnak egy volt tanuló társa szól: elmondja, „hogy bár úri, magas házból jött közéjük az egyszerü tanuló közété“ előzékeny, bizalomgerjesztő modoráért mindnyájan kedvelték és úgy tekintették, mint leendő vezérüket.

Végezetre megszólal újra, lágy, szelid akkordjaival a gyászdal és viszik szegény jó Ferenczemet — utolsó útján — a kriptába.

S a föld elnyelte, hogy többé ne láthassuk.

Igy helyeztük végnyugalmára az én egyetlen, szeretett fiamat, temettünk el vele amnyi reménységet és emberi gyarló számitásaimat.

De nem zugalódom.

A jó Isten adta, Ő vette el.

Legyen akarata szerént!

Midőn kedélyvilágunk megbomlik és szívünk, értelmünk lázban bolyong tétova, csak a hit képes megnyugtatni. Oh jer, irányítsd lépteink!

1899. aug. 15—1906. aug. 15.

Emlékezés.

A kert felőli verandán ülök. A nap most hanyatlott le. Még egy piros fényt dob biztatólag a földre azzal: Ne búsulj, majd reggel visszatérek. Az est pirja eloszlik a szürkésen fehér, ólomszínű légkörben. Elöttem cserjék, bokrok sötéten válnak ki belőle. A háttérben és mellettem a nagy fák komolyan, feszes tartással, ágaik között félig nyitott szemmel néznek le mireánk, áldásra nyujtván karjaikat, mintha mondanák: Ne aggódjatok, ezéntúl mi viseljük gondotokat. Ünnepies esend van. A fák levele meg sem mozdul.

Lelkem állapota beletalál környezetébe.

A komor gondolatok ezen folyamán, előmbe tárul a mult minden szomorúságával.

BR. PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN.

IRODALMI ÉRTESEITŐ.

Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából. I. kötet. Irta *Dr. Kövály* László. Nagy Sr. VIII. 410 l. Budapest, Ráth Mór bizománya 1907. Ára 8 korona. — Erdély s a Millennium lefolyása történetének írója új könyvet adott ki. Történelmi munkásságának bétetőzése. Nagy mű. Világtörténelmi kapcsolatokban áll a nemzet története előttiink. A mely a világeseményekre nem egy korszakban befolyást gyakorolt, sőt volt oly idő is, a mikor vezető szerepet játszott s mely számitáson kívül egy korszakban sem maradt — annak a nemzetnek egész multja itt teljesebb világításban jelenik meg. Mongolok járása és még annyi más esemény az eddig ismertnél más magyarázatban. A perspectiva, a melyet megnyit; a tények elemzése, a melyet felmutat; az indító okok vizsgálata, a mit folyton szem előtt tart; az ítélet biztossága, a melylyel az anyag felett uralkodik; a forma szépsége, mely előadását jellemzi: a klasszikus történelemírás kiváló mestereire emlékeztetnek. A vallási és tudományos élet benne mozog e műben mindenütt és a korszakok kialakulásában a politikai külső tényezőkhöz mivelődéstörténelmi fontosságukkal odafűződnek.

A megjelent első kötet a honfoglalás és a középkor történetét tartalmazza.

Értesítés és kérelem! Tisztelettel értesitem a protestáns t. papjelölt, nt. lelkész urakat, hogy a mai napon nyomdába adtam „*Evang. Homiletika*”, vagy az egyházi beszéd elmélete“ című munkámat. Együttal kérem a t. és nt. urakat, sziveskedjenek annak megrendelése útján vállalatomat segíteni. A megrendelés 5 filléres postalapon, vagy a 2 koronányi ár beküldésével történhetik. Utóbbi mód czélszerűbb, mert akkor keresztközítés alatt küldhetem meg a munkát. A munka mint a „Theol. Szakkönyvtár“ 6-ik darabja fog megjelenni. Kelt Pozsonyban, 1907 május 8.-án. (Kisfaludy-u. 29. sz.). Tisztelettel Hörk József, theol. akad. tanár.

KÜLÖNFÉLÉK.

A király jubileuma. I. Ferencz József magyar királylyá koronáztatásának 40-dik évfordulati napja volt a folyó év június 8-dika. Egyházunk templomaiban is mindenütt hálaadóimával ünnepelték meg e napot. A lelkiismereti szabadság törvényeit nemcsak fentartotta Ferencz József király, hanem uralkodása alatt e törvények gyakorlatilag is nagyobb fontosságot s több tartalmat nyertek. Az unitarius egyház is, jóindulatának nem egy jelével találkozott és ez egyház hívei teljes érzelemmel csatlakozhattak ahoz a jó kívánathoz, hogy még sok évet érjen a nemzet javára Isten kegyelméből a király!

Az angol unitariusok pünkösd hetében tartották évi nagygyűlésüket Londonban. A gyűléssel összekötött felolvasásokban sok szó esett Campbell congregationalista lelkész „Uj theológiájá“-ról, mely az immanentia-elméletből indul ki, mely az unitarius theológiában nem új dolog. Az unitarizmus ellen intézett támadásainak alaptalan voltát kimutatva, maga iránt a mozgalom iránt, mely a kereszténység igazi szelleméhez közelebb vezetni törekszik az embereket, rokonszenvét fejezte ki a gyűlés. A külföldről megjelent szabadelvű protestans képviselők beszédei közül különösen figyelmet keltett Eerdmans leydeni tanáré. Ő a hollandiai szabadelvű protestansoknak nemcsak szives, hanem örömmel teljes üdvözlését tolmácsolta, „mert mindkét országban a szabadelvű gondolkozóknak van okuk arra, hogy örvendezzenek. A szabadelvűek gyakran azt teszik fel magukról, hogy ők csak kisebbség, pedig a jelen állás azt mutatja, hogy az Északi tengernek mindkét partján a szabadelvű vallásos népség száma felülmulja azokét, kiknek bátorságuk van arra, hogy magukat unitáriusoknak nevezzék“.

Az unitarius és más szabadelvű gondolkozók és munkálkodók negyedik congressusa sept. 22—27 napjaira van kitűzve Amerikába, Boston városába. Abba a városba, hol az első ilyen congressus tartatott, hol magának e congressusnak eszméje született, abba a városba, mely magát a vallásszabadsággal és társadalmi reformra törekvéssel különösen azonosította, abba a városba, melyben Channing Ellery Vilmos, Emerson, Parker Tivadar éltek. A szabadelvű hit öme képviselőinek szellemi leszármazottjai nagy

számmal vannak és nagyon befolyásosak Boston közéletében. S a congressusra meghívásban az unitáriusok mellett résztvesznek az Universalisták, a Liberal Friends, a New-York State Conference of Religion vallási testületek. A congressusra Európa több országából jelentettek be a szabadelvűek képviselőket. Tőlünk Józán Miklós budapesti lelkész fog e nemzetközi vallási gyűlésen képviselőül megjelenni.

A College de France vallástörténelmi tanszékére a francia közoktatásiügyi minister Reville Albert halála után Reville Jeant, az előbbinek fiát nevezte ki tanárnak. Jobb választást alig tehetett volna. Magas értelmiséget és széleskörű tudományos szellemet örökölt atyjától Reville Jean, mit mint a párisi prot. theol. facultas tanára több jeles munkával megmutatott. Renan egy megnyitójában azt mondotta, hogy a „College de France“ a független bírálóknak s a részrehajlatlan igazságkeresésnek az intézete, mely nem ismer más szabályt, csak a jóízletét és az őszinteségét“. Reville-t ugyanez a szellem fogja vezetni tanításaiban, a minthogy eddig is az vezette. Tanszékét ezelőtt két hónappal foglalta el és e félévben előadásainak tárgya a vallások történelmének, vagyis a vallásbölcsészetnek eredete és újabb időben való fejlődése. Következőleg azokról a vallási tényezőkről fog előadásokat tartani, melyek a római vallás syncrétizmusát előhozták és aztán a keresztény vallásról, a mint ezt az első négyszázév mutatja. Később a vallásos érzelem tárgyalására tér, mely magának a vallásnak a lényege. Mert a vallás az érzelem állapotában létezik, még mielőtt értelmi ismeretekben, mythosokban és szertartásokban fejeződnek ki. Ez nem lesz könnyű munka. De Reville teljes odaadással fogja magát annak szentelni.

A liberalis theologia Németország egyetemlein a legújabb kimutatás szerint így mutatkozik: Teljesen orthodox Greifswald, vegyes, az orthodoxia előnyével Berlin, Breslau, Halle, Kiel, Königsberg és Bonn. Egyenlő tért foglal el a két irány Göttingenben. A nem-poroszországi egyetemeken a teljesen orthodox Rostockkal és Erlangennel szemben áll a teljesen liberalis Jena és Giessen; a közvetítő irányú s inkább az orthodoxiának kedvező Leipzig és Tübingennel szemben a túlnyomóan liberalis Heidelberg és Strassburg.

A három nagy monotheista-vallás közeledése. Loyson Hyacinthe erről így nyilatkozik: „Zsidók, keresztények, muzulmánok, nekünk ugyanazon egy Istenünk van, az a láthatatlan Lélek, a ki hajdan így szólt a prófétákhoz: „Vagyok, a ki vagyok!“ Ugyanez a törvényünk. Ugyanez a tizparancsolatunk, melyet Mózes a Sinai hegyen kőbe, az Isten pedig mindnyájunk szívébe bevéselt. Ugyanegy a reménységünk a jövőre nézve: az igazság és testvériség uralma,

mikor a Messiási ígéretek beteljesülnek. Egy a feltámadás. Bizonyos titkos ébredés abból a halálból, a hol minden véget érni látszik, a hol azonban minden újból kezdődik. Még élénken emlékezem arra a benyomásra, melyet reám a Titus által szétrombolt jeruzsálemi templom első látása gyakorolt. Omár azt ismét felépítette s utódainak kegyelote, az isteni Egység legmagasztosabb oltárává emelte. Keresztény utitársam lelkesülve kiáltott fel: „Itt van a világ közepe; a mig e templomban az Igaz Istenben való hitet hirdetik, a világ meg nem rendül.“ Mire az öreg sejk, ki minket kalauzolt, így nyilatkozott: „Mózes, Jézus, Mohamed, mind a hárman nagy próféták; de csak Isten egyedül örökkévaló!“ Ez a mondas nem itéli el a keresztény hitet, csupán Eutiches eretnekségét, a mely Jézus Krisztusban a kikiüldött ember személyét az általa kijelentett Isten személyével zavarja össze. „Ez pedig az örök élet“ — mondja a negyedik evangélium — „hogy tégedet *egyedül* esmérjenek lenni *igaz Istennek* és a kít elbocsáttál, a Jézus Krisztust.“ Úgy éreztem, mintha teljes életemben ekkor hallottam volna a legvallásosabb mondást. S ezt nem a csalhatatlan pápa, sem valamely protestáns kritikus, zsidó rabbi, vagy modern filozófus mondá, hanem egy öreg arab sejk. Kimondta — talán a nélkül, hogy annak horderejét igazán felismerte volna — az egyetemes tiszta Monotheizmus jövendő formuláját, még pedig azon templom árnyékában, a hol Jézus imádkozott, s csak néhány lépésnyire azon dombtól, a hol Jézus vérét ontotta az embereknek egymásközi és Istennel való egységéért. „Atyám, hadd legyenek egyek, miképen mi *egy* vagyunk.“ És ezen eszményi templom ormán lélekben már előre olvasni véltem a párizsi lelkész által a székesegyházban oly ékesszólóan magyarázott szép formulát:

„És nem lesz többé átok.“

(*Vallás, hit és szabadság*, a genfi 1905. vallás-congress. felolvasások.)

A ref. kollégium 300 éves jubileuma és az országos ref. tanáregyesület közgyűlése. Május 22.-én ünnepelte a kolozsvári ref. kollégium fennállásának 300 éves jubileumát. Nagy és előkelő közönség gyűlt össze a Belső-Farkas-utcai öreg templomba, a hol az ünnepély lefolyt. A kollégium előljáróságát az erdélyi ref. egyházkerület nevében dr. Bartók püspök, a ref. tanáregyesület nevében Dóczy Imre elnök, az akadémia nevében dr. Böhm, az egyetem képviselőjében dr. Schneller, az Erdélyi Múzeum-Egylet nevében dr. Szamosi üdvözölték; ezenkívül a helybeli középiskolák, tanítóképző-intézetek képviselői. Az unitárius kollégium nevében dr. Gál K. igazgató üdvözölte, kiemelve, hogy egy 300 évesnél idősebb intézet nevében szólal fel, a mely a multak ugyanolyan viharain ment át, ugyanolyan vészekkel daczolt s ugyanolyan ezélok munkálatában áll, mert a mindkét intézetet életre keltő gondolat is ugyanaz volt. Az eredet, a küzdelmek, a ezél közössége

és egysége indítja arra, hogy ünnepeljenek az ünneplőkkel, hogy a miként kijutott a szenvedésekből, jusson ki az örömből is. Az ünnepély egyik legkedvesebb része lehetett a volt tanulóársak összes évfolyamainak találkozása s a volt tanárok sirjainak felkeresése és megkoszorúzása. Emelte az ünnepély jelentőségét az, hogy az országos ref. tanáregyesület a következő napon tartotta közgyűlését, tagjai azonban már a jubileumi ünnepségre megérkeztek. A ref. tanárság színe-java gyűlt össze ez alkalomra. A közgyűlésnek két kiemelkedő pontja volt. Egyik dr. Imre Sándor felolvasása *Apáczai Cseri János*-ról. Finom és alaposan elemző essay-jében szeretettel, elmélyedéssel rajzolta meg azt a képet, melyet magának *Apáczai, a tanító*, a közmiveltség emeléséről, az oktatásról, mint politikumról, mint állami teendőről alkotott. A másik tartalmas és értékes felolvasás *Rácz Lajos* sárospataki gymn. igazgatóé, a kitől Wundt lélektanának fordítása nem nagyon rég jelent meg más értékes philosophiai értekezéseken kívül, *a bölcsészet multjáról, szerepéről és jelentőségéről hazai ref. középiskoláinkban*. A multa vetett visszapillantás után megállapítja azt, hogy nem véletlen, hogy a bölcsészet nagy művelői túlnyomólag protestáns országok szülőttei. A bölcsészet jelentősége hazai protestáns középiskoláinkban a multban nagyobb volt, mint a jelenben. Az állami tanítástan a philosophiai propaedeutikát egy évre zsugorította össze, pedig ma már a lélektan ismerete egyetlen paedagogusra nézve sem nélkülözhető, jelentősége napról-napra nő s habár általános a panasz a túlterhelés miatt, mégis arra az eredményre jut, hogy a prot. középiskolák régebbi tanítástervének megfelelően, a lélektan heti 2 órában a VII., a logika is heti 2 órában a VIII. osztály tárgyai közé iktattassék. Tehát a mai egy évi 3 óra helyett adassék annak két évi 2-2 óra. A közgyűlés elfogadta javaslatát. Vajjon lesz-e gyakorlati eredménye, nem lehet tudni. Azonban annyi bizonyos, hogy ez a fontos tantárgy nagyobb figyelmet és több időt érdemelne a középiskolától, mint a mennyiben jelenleg részesül. A közgyűlést az unitár. főgymn. tanári kara nevében dr. Gál K. igazgató üdvözölte. (j.)

Tudományi fokozat. Kolozsvári főiskolánk volt növendékei közül a kolozsvári egyetemen közelebb tudorságot nyert *Benczédi Andor*, özv. Benczédi Gergelyné fia, a jogból. Sikert kívánunk ifjú barátunknak annak használatában! — Csakugyan ez egyetemen tanári diplomát szerzett *Kovács Kálmán*, főgymnasiumunknak ifjú tanára a történelem és latin nyelvből. Ifjú tanárbarátunkra irodalmilag is szép hivatás vár, a mire különösen buzdíthatja néhai nagyatyja, Kriza János költő és nyelvész példája. — *Szent-*

mártoni Kálmán főgymn. tanára a történelemből és földrajzból hasonlóan tanári diplomát. A rokonszenves ifjú tanárnak sikert kívánunk! — Az amerikai Harvard egyetemen dr. *György* János (jogtudor) nyert tudorságot. A bölcslemből szigorlatot állott. S így már kettős tudorságnak a birtokosa, előszeretettel a socialis ethika iránt, mely írásbeli dolgozatának is a tárgya volt. Vajha minél szerencsésebben hasznosíthassa tanulmányait!

Filep Albert †. A régi nemzedékből egyike a legjobbaknak. Szabadságharcz, függetlenségi mozgalmakban részvétel s a művelődésért kifejtett munkásság életének dicsősége. A kiegyezés után sok évig kir. tanfelügyelő volt Marostordamegyében, s az utóbbi években országgyűlési képviselő e megye egyik kerületéből és félszázéven át buzgó felügyelő gondnoka a marosi unitárius egyházkörnek, meleg érdeklődést tanusítva az egyházi irodalom iránt is. 84-dik évében hunyt el május 16-án Marosszentkirályon; eltemették a marosvásárhelyi temetőbe.

Stanley. Nem a híres utazó, de az angol unitáriusoknak s külföldi barátoknak is, a kik őt ismerték, éppen oly rokonszenves név. Unitarius pap volt előbb Bath városban, azután Londonban a brixtoni gyülekezetnek a papja, betöltve helyét itt éppenúgy, mint a nyugatangliai vidéki városban. A meggyőződéshez való hűség, kötelességtudás és nemeslelkűség tiszteletet szerzett híveinél számára. Hirtelen jött betegség ápr. hóban kiragadta az élők sorából. Korán költöztél el jó Stanley, egykori tanulótlárs, Nottingham szülötte, kivel együtt örvendeztünk a nottinghami unitariusok nagy templomának megnyitó ünnepélyén... Nemes szived emléke élni fog!

Bracciforti †. Neve benfoglaltatik egyháztörténelmi könyveinkben. A római vallású Olaszországban az unitarismusnak volt a képviselője. 1827-ben született Fermóban. Parmában iskolát végezve, 1848-ban mint önkéntes harczott Pastrengo és Novara-nál Olaszország függetlenségeért. Később bár jogtudori vizsgát tett, a nyelvek tanulására adta magát és tanár lett Milanóban. Írt egy angol-olasz szótárt és több évig szerkesztette a „Reiforma del Secolo XIX” folyóiratot, melybe szabadelvű theologiai tanulmányokat közölt. Az irodalom mellett élő szóval is terjesztette az unitarius eszméket. Időközönként istentiszteletet és felolvasásokat tartott. A brit és külföldi unitarius társulattal állandó összeköttetés volt. Általános részvét kísérte sirjába. Még a klerikalis lapok is elismeréssel adóztak fenkölt jellemének.

Gyászhir. *Alsóder'si Dersi István*, désfalvi birtokos, a küküllői unitar. egyházkör tiszteletbeli felügyelő-gondnoka életének 93-ik s boldog házasságának 68-ik évében ápr. hó 21.-én Désfálván elhunyt. A családnak százados törzse, egyházának s a közügyeknek hosszas időn át nagytevékenységű munkása volt. Halálát gyászolják mindenekfelett neje, özv. Der'si Dersi Istvánné, sepsiszentiváni Szentiváni Zsuzsánna; gyermekei: Dersi Leontin, Járay Róbertné, Dersi János, Dersi Zsuzsánna, özv. Berzenczei Miklósné, Dersi Ilona, Felzégi Gáborné s rokonai, a Szathmáry-család.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(XIX—XXII. közlemény.)

Engel Gáborné, H. Haller Kornélia	20	K.
Dr. Gálffy Endre	10	„
Sinczky Julia	10	„
Pap Károlyné, Orelt Mária	20	„
Répa M.	3	„
Szentmártoni Kálmán	5	„
Rend Domokos	5	„
Nagy Elemér	10	„

I—XXII. közl. összesen: 6376 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, templomunk szükségére. Ez adományokért hálás köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1907 június hó.

PÉTERFI DÉNES,
unitárius pap.

Engel Ella- és Lili-confirmatiói alapítvány.

Dr. *Engel* Gábor kórházi igazgató és neje *H. Haller* Kornélia leányaik confirmatiója alkalmából 400 kor. alapítványt tettek azzal a rendeltetéssel, hogy annak évi kamatai két hitben megerősödő szegény leány közt a confirmatiókor osztassanak ki ajándékképpen.

A keresztyeni jóindulatnak e szép nyilvánulásáért meleg köszönetet fejez ki.

Kolozsvárt, 1907 június hó.

PÉTERFI DÉNES,
unitárius pap.

Adományok a marosvásárhelyi templom építésére.

(VI. közlemény.)

Fazakas Lajos nyárádszentmártoni lelkész 310. számú gyűjtőívén Nyárádszentmártonból: Fazakas Lajos 3 kor., 22 fill., Fazakas Péter 2 kor., ifj. Kis Lajos, Szabó Sándorné, Sipos Ferencz 1—1 kor., ifj. Dénes Sándor, id. Kis Lajos, id. Dénes Sándor 40—40 fill., ifj. Ince Mózés, Pap Miklós, id. Adorján Lajos, Dénes Imre, Boér György 20—20 fill., ifj. Adorján Lajos 10 fill., Kocsis József, Kocsis Zsigmond, Szálteleki Miklós, Fazakas Ferencz, id. Kocsis János, ifj. Csalóka János, Máté Károly, Csalóka Andrásné, Lőrinczi Miklós, Demjén Mihály, Szilágyi Ferencz, Nagy György, Ács Mózés, Marton József, Ács József, Nagy József, Ambrus Ferencz, Szabó Imre, Ambrus István búzából 5 kor. 60 fill., Kovács Ignác, Nagy József, Bándos Mihály, Ács András, ifj. Szabó Sándor, Muszka János, Mihály Albert, Szilágyi János, Nagy János, ifj. Szabó Ferencz, ifj. Kocsis Ferencz, Szabó Gergely török búzából 2 kor. 66 fill. Csikfalvából: Bartalis József, neje s két gyermeke 3 kor., Kovács Mózes, Kovács Ferencz, Fazakas Ferencz, id. Nagy Mihály, Marton Ferencz, Marton István, Kovács Sándor, Kis Pál, Kis Sándor, Biró György, Ince I. János, Nagy Pál, id. Nagy Sándor, ifj. Nagy Sándor, ifj. Kis Zsigmond, Marton András 1—1 kor., ifj. Nagy Mihály, Dénes András, ifj. Mihály Imre, Dénes Ferencz 60—60 fill., Szabó Péter, Marton Sándor, Mihály Zsigmond, Szabó Sándor, Berkovics Márton, Fazakas Dénes, Mihály József, Csók József, Fazakas Lajos 50—50 fill., Ince Ferencz, ifj. Kovács József, ifj. Dénes János, Kovács Mihály, id. Mihály Imre, Kis Mózés, özv. ifj. Mihály Andrásné, Mihály Mártonné, Mihály Péter, Ince Mózés, Török András, Ács Antal, Fazakas Albert, Nagy Zsigmond, Ince Dénes, Mihály Lajos 40—40 fill., Fazakas János, Ince András, ifj. Dénes Ferencz 30—30 fill., Mihály Sándor, Ince Pálné 20—20 fill. Együtt 52 kor. 38 fill.

Balázs András kőmész lelkész saját 392. és egyházközségo 393. számú gyűjtőívén: Unitárius egyházközség 5 kor., Balázs András 2 kor., Dometer Mózés, Sándor Mihály felső, Sándor P. Mihály, Rác Mózés, Szabó Mihály, Kovács Mózés, ifj. Sándor Aron, ifj. Gellér Lajos, ifj. Sándor János, Imre Ferencz, Sándor József felső, Sándor József alsó 20—20 fill., Gál Aron, Sándor B. Mihály, Máté József, ifj. Sándor Lajos, Mózés András, Gál Sándor, Máté Aron felső, Pál Sándor, ifj. Kovács Mózés 10—10 fill., László Károly 40 fill., Sándor Mózés, Forizs Mózés 1—1 korona. Együtt 12 kor. 70 fillér.

Rend Domokos m. kir. főerdész Orsováról 5 kor. 4 fillér.

Járay Róbert 18. számú gyűjtőívén: Járay Róbert, Járay Róbertné 10—10 kor., Dersy István 6 kor., özv. Fries Rezsőné, Szentpáli Kati 2—2 kor. Deésfalváról. Együtt 30 korona.

Hadházi József saját 281. és a deésfalvi Egyházközség 282. számú gyűjtőívén: Egyházközség 4 kor., Hadházi József és Hadházi Józsefné 2—2 kor. Együtt 8 korona.

Kisgyörgy Sándor saját 414. és a vargyasi egyházközség 215. számú gyűjtőívén: Egyházközség 10 kor., Kisgyörgy Sándor 5 kor., Máthé János 3 kor., Kis Tamás 2 kor., Gelei Vilmos 1 kor. Együtt 21 kor.

Szén Mihály saját 406. és a homoródszentpéteri egyházközség 407. számú gyűjtőívén: Egyházközség 4 kor., Szén Mihály 1 korona. Együtt 5 korona.

Özv. Kádár Lászlóné Rajka Kati Maros-Vásárhelyről 465. sz. gyűjtőívén: Önmaga, Csécs Andor 5—5 korona. Együtt 10 korona.

Biás István ügyvéd Maros-Vásárhelyről 1. adományszor 42 kor.

Dr. Lány Oszkárné 459. számú gyűjtőívén: Özv. dr. Szilágyi Sándorné, dr. Lány Oszkárné 50—50 korona, dr. Fenyvesi Soma 20 korona, dr. Szilágyi Sándor 10 korona, dr. Hints Elek 5 korona, Szentpéteri Ödön 2 korona Maros-Vásárhelyről. Együtt 137 korona.

I—VI. közlemény összesen 3252 korona 46 fillér.

Ujabbii lelkes adományokat hálás köszönettel nyugtázom.

Maros-Vásárhely, 1907 június 13.

KELEMEN ALBERT

lelkész és ideiglenes pénztárnok.

A székelyudvarhelyi unitárius templom építési és berendezési költségeire tett kegyes adományok.

(XVII. közlemény.)

A király Ő felsége adománya 200 kor.

A magyarországi unitárius egyház 1906-ra 1000 kor.

Az udvarhelymegyei takarékpénztár 100 kor.

A sz.-udvarhelyi zálogkölesön-intézet 30 kor.

Az agrár takarékpénztár sz.-udvarhelyi fiókja 25 kor.

Vajda Lajos kereskedő, Sz.-Udvarhely 30 kor.

A sz.-udvarhelyi szöcs-társulat 10 kor.

Ambrus Pál Sz.-Udvarhely 10 kor.

Szöcs József Sz.-Udvarhely 10 kor.

Sebesi János Sz.-Udvarhely 22 kor.

Becsek Aladár Sz.-Udvarhely 2 kor.

Egy társaság 1 kor.

Fazakas Lajos gyűjtőívén Ny.-Szt.-Mártonról: Fazakas Lajos, Nagy Jenő 2—2 kor. Bertalis József, Fazakas Péter 1—1 kor.

Szentannai Sámuel Kiskunfélegyháza 50 kor.

Id. Szakács Károlyné és Mátéffy Domokosné gyűjtőívén Sz.-Udvarhelyről: Id. Szakács Károly és neje Gálffy Mária, Mátéffy Domokosné, özv. Török Pálné, Jánosi Gyuláné, dr. Egyed Balázs, özv. Sándor Lajosné, Klein Zsigmond 10—10 kor. Kovácsy Albertné, Becsek Aladárné 6—6 kor. Vajda Ferencz, Biró István tanár, Vajda Lajos 5—5 kor. Dr. Révffy Zoltánné, Teichner Jakabné 4—4 kor. Özv. Boros Károlyné, Nosz Gusztáv 3—3 kor. Bod Károlyné, Csanády Zalánné, özv. Soó Rezsóné, Finkér Lászlóné, Sövérné, Rösler Károlyné, Dézsy Antalné, N. N., Haberstumpf Károlyné, Bagossy Béláné, Maráth Józsefné, özv. dr. Kovács Mórné, Gyertyánosy Károlyné 2—2 kor. Bartos Ferencz, Glatz Károlyné, Török, Szántó Lajosné, Nagy Lajos, özv. Gyarmathy Sándorné, Bodor Mihály 1—1 kor. Jakab Lajos 20 fillér. Együtt 144 kor. 20 fillér.

László Mariska és Gotthárd Juliska gyűjtőívén Sz.-Udvarhely: Gott-hárd Jánosné 10 kor. Ilyés Miklós 5 kor. Dollny Róbertné, özv. Sándor Dénesné Graffius Róza, Dorosné, Gyarmathy Ferenczné, Orbán Gergely, özv. Csehely Adolfné, dr. Szöllösi Ödön, dr. Váró Géza, dr. Solymossy Lajosné, Göllner Béláné, Zimni Ferencz, Emberyné, Szobotkáné, Leichtner Gyula, Török, Tamás Albertné, özv. Biró Sándorné, Jánossy P., Dózsáné,

Mihály Jánosné, Mátyásné, Miklósi Károlyné, Szabó Nándorné, N. N., Petrányi Miklós, Mátyás, Zonda Józsefné, N. N., Tompa Árpádné, Molnár Károlyné, Paál Sándorné, érszalaczi Kovács Domokos 2—2 kor. Nevelicsné, Bálint Györgyné, Nagy Irma, Félégyházi Antóné, Kiss Daniné, Szabó Andrásné, Varga Árpádné, Kassayné, Martinovitsné, Kabdebó Józsefné, Bozási Mariska, Bokorné, Szibiánné, Orbán Gergely, Daróczy Jánosné, Péterffy Istvánné, N. N.-né, N. N., N. N., Mészárosné, Lukácsfy Teréz, Burnász Mariska, Burgerné, Spanyol Pál, Lész, zs 1—1 kor. Sárközi Gyula, Katona Miklós, Ferentziné 60—60 fill. Szapekné, Sándor József 50—50 fill. Együtt 108 kor. 80 fill.

Sándor Ella és Sándor Ilona gyűjtőivén Székelykeresztúrról: Sándor Jánosné, Gombos Samuné, dr. Elekes Dénes, Gálffy Kálmánné, dr. Lukácsfy István 5—5 kor. Cseresnyés Sándor 4 kor. Dr. Gombos Jánosné, Csiky Istvánné 3—3 kor. Borbély Samuné, Vitányi Miklósné, Apáthy Gyula, Lukács Tihámér, Lator István (N.-Szöllös), Barabás Lajos, Erődi János, Viola Miklósné, Pallós Józsefné, Pap Jánosné, dr. Szolga Ferenczné, Péter Lajos, Gállfalvi Sámuel, dr. Viola Sándorné, Nemes Dániel, Borbáth Dánielné, Borbáth Dániel, Jankovics Pálné, Ujvári Mihályné, Ajvász Kristóf, Lengyel Samuné 2—2 kor. Nagy Lajosné, Pap Mózesné, Jakabházy Samuné, özv. Barabás Józsefné, Karácsony Istvánné, Mátyás György, Baumgärtner Károly, Balogh Róza, Pálintiné, Lőrinczi Géza, Nagy Lajos, dr. Lengyel Árpád, Bartha Gábor, Sámuel, Uber Endre, Jaeger Nándor, Kazatsai Miklós, Jakab István, Bihari Mór, Jaeger Viktor, Demeter Domokos 1—1 kor. Péter Ferenczné 60 fill. Zöld Mariska, Nagy Ferenczné, Oláh Antal, Simon Zsuzsa 40—40 fill. Együtt 100 kor. 20 fill.

Máthé Rózsika gyűjtőivén Sz.-Udvarhelyről: Özv. Becek Dánielné, Darvai Dániel, Tamás Balázsné, Persián János, Rácz és Gábor, Máthé Dániel, Zengliczky Károlyné, Máthé Rózsika 2—2 kor. Nagy Kálmánné, özv. Györfly Ferenczné, Szakács Imréné, özv. Szakács Imréné, özv. Gábor Albertné, Bucsi Lajosné, Szabó Józsefné, Farkas Imréné, Füstös Imréné, Csató és Kun, Olvashatatlan, Drágomán, Heitz Vilmos, Nagy Miklós, Csédr Pálné, Lukácsfy Lajosné, Rudolf Józsefné, Vallerstein Jakabné, Barkóczy Albert, Bodrogi Györgyné, Szabó Ábel, Zombori György, Szentés Árpád, Szakács Vilma, Lájber János, Szentés Mártonné 1—1 kor. Szász Ferenczné, Jakab Gáspárné, Jakabos Györgyné, Péter Józsefné Rimer Gusztáv, Monácsi Józsefné 60—60 fill. Szakács Józsefné, Vajda Dezső, Szabó Ödönné, Halmágyi Julia, Moei Gyula, Rether Emma, Konnerth Jánosné, Részeg Péter, Csoma Sándorné, Táj Gyuláné 40—40 fill. N. N., Pál Károlyné 30—30 fill. Ifj. Szabó Ferencz 20 fill. Együtt 50 kor.

Lukácsi János gyűjtőivén Sz.-Udvarhelyről: Rácz Béla 5 kor. Persián János, dr. Vas Lajos, Ember János, Barabás Jenő 2—2 kor. Br. Orbánné, Gyerkessné, Simon János, Zöld János, Szentpétery Károly, Kovács Gézáné, Szabó Ferencz, Tamás Ignác, Mazieger Lászlóné, Zakariás István, Pillech Lajos, Szakács Vilma, Lukácsi János 1—1 kor. N. N., Losdorfer Emil, Péter Gergely 50—50 fill. Kókay József 40 fill. Radó Lotti 30 fill. Szakács Józsefné, N. N., özv. Farkas Istvánné 20—20 fill. Együtt 28 kor. 80 fill.

Az I—XVI. közlemény összege ..... 14071 K 11 fill.

E közlemény összege ..... 1938 „ — „

Összesen.. 16009 K 11 fill.

Fenti kegyes adományokért az egyházközség nevében hálás köszönetet mondunk.

Sz.-Udvarhely, 1907 június.

DEÁK LAJOS
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS
pénztáros.

VÁRI ALBERT
lelkész.